

TEVEKKÜL KONUSUNDAKİ FARKLI VE YANLIŞ ALGILAMALAR* DIFFERENT AND WRONG PERCEPTIONS ON TAWAKKUL (RELYING ON ALLAH)

Mehmet Mansur GÖKCAN**

Öz

Tevekkül, işi güvendiği bir kimseye havale etmek anlamına gelmektedir. Fakat hiçbir çaba göstermeden sadece "Allah'a güveniyorum" diyerek işlerin neticesinin iyi olmasını beklemek, işi de Allah'a yaptırmak demektir. Bu anlayış, kulun Rab, Rabbin ise kul konumuna düşürülmesi demektir. "Kadere rıza" gerekçesiyle çalışmayı terk ederek başkasından medet ummak da tevekküle uygun değildir. Fakirlik, Müslümanların kaderi olamaz. Tevekküle uygun olan, tedbiri terk etmek değil, tedbire güvenmemektir. Kendi gücüne ve fiiline güvenmek de tevekküle uygun değildir. Tedavi olmayarak tevekkül ettiğini zannetmek, tevekkül edecek kalbi ve aklı da kaybetmeye sebep olabilir. Bazı kimseler, çalışıp kazanmayı, kalbin Allah'la meşgul olmasına engel olarak görmüşlerdir. Bu algı, çalışmayı terk etmeye ve tembelliğe sebep olmaktadır. Hâlbuki din, toplum içerisinde yaşayan bireyin hem geçimini temin etmesini hem de ibadetlerini yaparak ahirete hazırlanmasını istemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tevekkül, Tasavvuf, Rıza, Tembellik, Çalışmak.

Abstract

Tawakkul literally means invoking something upon someone trusted or taking for oneself a representative, a trustee, or a wakiil. Without physically making any effort, simply saying "I am trusting in Allah" and just expecting the things to be somehow well-done actually means to let Allah realize them. Such an understanding is that a simple creature will be the Allmighty Creator and vice versa. It is not tawakkul to expect subsistence to come itself to you, leave working in the thought of "bowing to the inevitable" and live in hope. Destituteness cannot be destined for Muslims. The tawakkul is not to stop being cautious but to rely all on any precaution or one's own capabilities and will power. For tawakkul, refusing to be treated may contribute to losing the mind and the heart, also its sources. Some have seen the preoccupation in business life as a veil for the engagement with Allah in heart. This sense makes people keep their hands off job and leads them to the state of neediness. Islam, as a religion, urges a person to live within the society, and both to earn their keep and to get prepared for afterlife through worshipping.

Keywords: Tawakkul, Sufism, Submission, Indolence, Working.

Giriş

Tevekkül, işi başkasının yapmasını kabullenmek, bir işte acziyet gösterip başkasına güvenmek ve Allah'a teslim olmak (el-Âyid vd. 1988: 1330; Râğıb el-İsfahânî, 1991: 265) anlamlarına gelmektedir. Tevekkül, bir işin olmasını garanti görmektir. Allah'a güven ve teslimiyeti gerektiren tevekkül, azmin fiil üzerinde toplanması ve kalbin Allah'la mutmain olmasıdır. Tevekkül, vücudu kulluğa atmak/ayırmak ve kalbi Allah'a bağlamaktır (el-Curra, 1973: 356).

Lügat anlamlarına bakıldığında, tevekkülde, Allah'a güven ve teslimiyetin öne çıktığı görülmektedir. Teslimiyet, kadere rızayı gerektirir. Kadere rıza, başa gelen sıkıntıları ve musibetleri sabırla karşılamak ve isyan etmemek demektir. Yoksa kadere rıza, musibetten ve yoksulluktan kurtulmak için hiçbir çaba göstermeden oturup beklemek demek değildir. Tevekkülün yanlış algılanmasındaki en önemli sebeplerden birisi, "kadere rızanın" yanlış anlaşılmasıdır. Bazı sûfilerin, "kadere rıza" gibi gerekçelerle çalışmayı terk ederek bir köşeye çekildikleri, aciz ve miskin bir şekilde oturarak rızıklarının kendilerine gelmesini bekledikleri hatta dilendikleri belirtilmektedir (Uludağ, 2014: 221, 222, 224).

Rıza kavramının yanlış algılanması, birçok sûfî'nin dikkatini çekmiş ve açıklama yapmak zorunda bırakmıştır. Ali Dekkâk (ö. 405/1015), "Belanın acısını hissetmemek rıza değildir. Rıza, sadece Allah'ın hükmüne ve kazasına itiraz etmemektir." (Kuşeyrî, 1997: 193, 194) demiştir. Sühreverdî (ö. 632/1234), tevekkülü, gereken sebeplere/vasitalara başvurmayı azaltmaksızın bütün hadiselerde kaza ve kaderin güzel yorumlanmasına devam etmek (Sühreverdî, 2002: 71) olarak tanımlamıştır. Yapılan açıklamalar, her iki Sûfinin de, tevekkülün ve rızanın yanlış algılanmasından rahatsız olduğunu ortaya koymaktadır. Tevekkül, kaza ve kadere teslimiyeti ve rızayı gerektirmektedir. Fakat bu teslimiyet, hiçbir eylem yapmamayı ve eli kolu bağlı oturmayı önermemektedir. Tevekkül için, kaza ve kadere rızada devamlılık gerektiği gibi, gayret ve çaba göstermede de devamlılık gerekmektedir.

* Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi BAP birimi tarafından SBA-2017-8917 kodlu proje kapsamında desteklenmiş olup, Sarayova Üniversitesi tarafından 27-30 Nisan 2017 tarihinde Bosna Hersek'te yapılan "Third Sarajevo International Conference" isimli kongrede sunulan "Tevekkülün Yanlış Algılanması" isimli bildirinin genişletilmesiyle ve geliştirilmesiyle üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Çukurova Üniversitesi, e-posta: mgokcan37@hotmail.com

Bişr b. Hâris (ö. 227/841), yanına azık almadan Şam'a yolculuk yapmak isteyen bir kimsenin azıksız yola çıkmasına cevaz vermiş ve "Allah, senin kısmetin olmayan şeyi sana vermeyeceği gibi, senin kısmetin olan şeyi de engellemez." demiştir (Mekkî, 1892: II, 8). Burada, yolculuğa çıkacak olan kimse, azık alma gücünün olmadığından söz etmemiştir. Öyleyse, azık alacak imkânı olduğu halde yanına azık almadan uzun bir yolculuğa çıkmaktan söz edilmektedir. Buradaki hadise, her ne kadar ileride açıklayacağımız, "tecrid" için sefere çıkmaya benzese de toplumun çoğu tarafından "tedbiri terk etmek" olarak algılanabilir. Bu durum da, tevekkülün, tedbiri terk etmeyi gerektirdiği şeklinde anlaşılmasına sebep olabilir. Hâlbuki toplumun önde gelen ve değer verdiği kimselerin, yanlış algılara sebep olabilecek söylemlerden uzak durmaları ve örnek olmaları gerekir.

Çalışmayı terk etmek, yanlış tevekkül algısı olduğu gibi, kendi gücüne ve çalışmasına güvenmek de yanlış tevekkül algısıdır. Zunnûn (ö. 245/859), "Tevekkül, nefsin tedbiri bir tarafa bırakıp kendisinde bir kuvvet ve varlık görmemesidir." (Serrâc, 2001: 50) demiştir. Buradaki, "tedbiri bir tarafa bırakmak" ifadesinin, cümlenin devamına bakıldığında, tedbiri terk etmek anlamına gelmediği anlaşılır. Tedbiri bir tarafa bırakmak demek, tedbir almamak değil, tedbire güvenmemek demektir. Çalışmaya ve tedbire güvenmek, tevekkül anlayışına uygun olmadığı gibi şirke de götürülebilir.

Tevekkülde, kendi gücüne ve çalışmasına güvenmek yanlış algı olduğu gibi, başka birisine güvenmek de yanlış algıdır. Ebû Abdullah Kureşî'nin (ö. 599/1202) dediği gibi, "Tevekkül, Allah'tan başka bir şeye sığınmamak ve başvurmamaktır" (Kelâbâzî, 1993: 119).

Allah Teâlâ'nın, Hz Davud'a, "Yarattıklarına değil de sadece bana tevekkül eden kuluma, yerde ve gökte bulunan herkes tuzak kursa da mutlaka bir çıkış yolu gösteririm." diye vahyettiği bildirilmektedir. Said b. Cübeyr (ö. 94/713), annesinin ısrarıyla, akrebin soktuğu eline muska yaptırmak üzere bir kimseye gittiklerini, fakat o kimsenin "Ölümsüz ve daima diri olan Allah'a güven/tevekkül et." (Furkân: 25/58) ayetini okuduğunu ve bu ayeti okuyan kimsenin Allah'tan başkasına sığınmaması gerektiğini söylediğini anlatmıştır (Gazâlî, ts: 249). Bu hadise, muskaya da muskacıya da güvenmenin yanlış algı olduğunu ortaya koymaktadır. Hakk'ın, halka değil de sadece kendisine teveccüh eden ve sığınan kulunu, hiç kimsenin eline bırakmayacağı ve her sıkıntıdan kurtararak refaha kavuşturacağı anlaşılmaktadır.

"Tasavvufta Tevekkül Anlayışı" isimli makalemizde, tevekkül ile ilgili diğer hususlara yer verdiğimiz için bu makalede sadece tevekkül konusundaki farklı ve yanlış algılamalara ve bu konudaki değerlendirmelere yer vereceğiz.

1. Tedbiri Terk Etmek

Tedbir almak, bir şeyin sonunu düşünmek ve ona göre önlem almak demektir (İbn Manzûr, 1979: II, 1321; el-Âyid vd. 1988: 437). Bela ve musibetler gelmeden önce ona göre tedbir alınır ve musibet geldiğinde de o tedbire başvurulur. Evde yangın tüpü bulundurmak, yangın musibeti gelmeden önce alınacak tedbirdir. Yangın çıktığında, tüpü kullanarak yangını söndürmek de musibetten sonra, alınan tedbire başvurmadır. Bu durumda tedbirin, hem musibetten önce hem de musibetten sonra söz konusu olduğu görülmektedir. Yangın çıktığında, tüpü veya suyu kullanmayarak yangını söndürmesini Allah'tan beklemek tevekkül değildir. Tevekküle uygun olan, yangın tüpünü evde bulundurmak ve Allah'a güvenerek onu kullanmaktır. Halk arasında, "Tedbir, takdiri bozmaz." özdeyişi sıkça kullanılır. Tedbir, başa gelecek her musibeti engelleyemese de zararlarını azaltmaya sebep olabilir. Bu bakımdan, tedbir, takdiri bozmasa da tedbirin elden bırakılmamasında fayda vardır.

Gazâlî (ö. 505/1111), "Tedbir almayı, bütün işleri düzenleyen yaratıcıya bırakmak gerekir. Yarın ne olacak diye hakkında bilgi sahibi olunmayan şeyleri düşünmek, ancak kalp yorgunluğu ve zaman kaybı olur." (Gazâlî, 1989: 242) demiştir. Ona göre; bir musibet gerçekleştiğinde artık onu geri çevirmek mümkün değildir. Her musibet sona erecektir. Musibetler, bir süre sonra dağılan kara bulutlara benzer. Musibetler karşısında sabredilirse sevap kazanılır (Gazâlî, 1989: 227).

Gazâlî'nin sadece bu sözlerine bakıldığında, onun tedbir almayı ve çalışmayı reddettiği ve musibetler karşısında hiçbir şey yapmamayı önerdiği zannedilebilir. Fakat onun, "Allah'ın iradesi olmadan tedbirin ve sebeplere sarılmanın hiçbir faydası olmaz. Öyleyse, başkasına değil sadece Allah'a dayanıp tevekkül etmek gerekir." (Gazâlî, 1989: 225) şeklindeki ifadelerine bakılacak olursa, yukarıdaki sözlerinden kastının ne olduğu daha iyi anlaşılabilir. Allah istemedikten sonra tedbire ve sebeplere sarılmak da bir şey ifade etmez. Fakat bu, tedbir almamayı gerektirmez. Kendi tedbirine değil Allah'a güvenmek, fakat tedbiri de elden bırakmamak gerekir. Musibet geldiğinde, musibeti geri çevirmeye kimsenin gücü yetmez. Fakat bu, musibetin etkilerinden kurtulmak için çaba sarf etmemeyi ve eli kolu bağlı olarak oturup musibetin vereceği ezaya katlanmayı gerektirmez. Kuşeyrî (ö. 465/1072), "Kula gereken, kazaya razı olmaktır. Allah'ın kaza ve kaderi olan her şey, razı olunması caiz ve vacip olan cinsten değildir. Günahlar ve Müslümanlara eza veren

hususlar böyledir.” (Kuşeyri, 1997: 194) demiştir. Tevekkülde, Allah’ın hükmüne rıza göstermek icap eder. Musibette rıza, başa gelen musibete itiraz etmemeyi ve Allah’ı suçlamamayı gerektirir. Fakat musibetin verdiği ezanın kalkması için çaba göstermemeyi gerektirmez. Yangını söndürmeyip evde oturmak, hastayı tedavi ettirmeyip şifa beklemek, tevekkül ve rıza anlayışına uygun değildir. Tevekkülün, bu şekilde yanlış algılanması, bireyin kendisine zarar verdiği gibi topluma da zarar verir. Bireyin yanlış algısı, zamanla toplumun algısı haline gelir ve bireysel zannedilen bu hastalık, sosyal bir hastalık haline gelir.

Tasavvuftaki makamları, usûlü aşere adıyla on temel prensipte inceleyen Necmüddin Kübra (ö. 618/1221), tevekkülü, bir ölü gibi iradeyi terk ederek Allah’a güvenmek ve tedbirleri terk etmek olarak tanımlamıştır. Ruh bedenden ayrıldıktan sonra bedeninin faaliyette bulunamadığı gibi iradeden fâni olan kimsenin de tedbiri terk ederek işleri Allah’a havale etmesi gerektiğini belirtmiştir. Necmüddin Kübra, bu tevekkül anlayışını “mutlak tevekkül” olarak adlandırmış ve tasavvuf eğitimi gören kimselere hasretmiştir. Normal kimselerin tevekkülünün ise tedbire ve sebeplere başvurduktan sonra söz konusu olduğunu açıklamıştır (Kübra, 1996: 49, 50).

Necmüddin Kübra’nın açıklamalarından; havâssın tevekkülünün, sebepleri ve tedbiri terk ettikten sonra; avamın tevekkülünün ise, ancak sebeplere ve tedbire başvurduktan sonra sahih olacağı anlaşılmaktadır. Havâssın tevekkülünde, sebepleri terk etmek esas alınırken, avamın tevekkülünde, sebeplere ve tedbire başvurmak esas alınmaktadır. Bu durum, havâssın tevekkülü ile avamın tevekkülü arasında tezat olduğu görüntüsü vermektedir. Tevekkülün esasında, tedbire değil Allah’a güvenmek vardır. Fakat tedbire güvenmemek, tedbir almamayı gerektirmez. Havâssın, iç âleminde farklılıklar olsa da, davranışlarıyla avama örnek olması ve yanlış anlaşılmalara meydan vermemesi gerekir.

H. Kâmil Yılmaz, birtakım sūfinin sebeplere tevessülü “tedbîr” sayarak “ıskât-ı tedbîr” ettiklerini belirttikten sonra “ıskât-ı tedbirin”, tedbiri terk etmek değil, tedbire güvenmemek olduğunu açıklamış ve bu yanlış algılamayı eleştirmiştir (Yılmaz, 1997: 164).

Tasavvufta, nefis eğitimi için bazı kimselerin başvurduğu “tecrîd üzere sefere çıkmak,” tedbiri terk ederek tevekkül etmek şeklinde algılandığı için “tecrîd” konusunda bir açıklama yapmakta fayda vardır.

Lügatte **tecrîd** kelimesi, soymak, soyutlanmak ayırmak, mahrum etmek anlamlarına gelmektedir (İbn Manzûr, 1979: I, 588; el-Âyid vd. 1988: 239). Tecrîd, kulun kalbinin beşerî bulanıklıktan arındığında ilâhî müşahedelerle baş başa kalmasıdır (Serrâc, 2001: 298). Nefsin tecridi; dünyayı istememek, geçen şeye üzülmemek ve içinde bulunduğu hali gizlemektir. Kalbin tecridi; mevcut olmayan şeyi istememek, mevcut olan şeye itibar etmemek ve mevcut olan şeyin kendisini terk etmesinden korkmamaktır (Kâşânî, 2006: 798). Tecrîd, mâlik olmamaktır. Tecrîd, sâlikin, zâhirini mal ve mülkten, bâtınını yaptığına karşılık beklemekten arındırması ve yaptığı her şeyi Allah rızası için yapmasıdır (Kelâbâzî, 1993: 131). Özetle tecrîd, kalbi mâsivâdan arındırmaktır. “Tecrîd üzere sefere çıkmak”; yanına azık, silah, binek ve kılavuz almadan yola çıkmaktır (Uludağ, 1991: 474; tecrîd için bkz. Herevî, 1988: 132, 133; Kâşânî, 2015: 127).

Ebû Sâid Harrâz (ö. 277/890), tecrid için birkaç defa çöle gittiğini, orada karşılaştığı kimselerden uzaklaştığını ve hiçbir şeye iltifat etmemek üzere Allah’a söz verdiğini söylemiştir. Irak topraklarında, vahşi hayvanların bulunduğu bir yerde arkasından bir ses işittiğini, nefsinin ona yönelmeyi istediğini, fakat Allah’a verdiği sözü hatırlayarak öylece kaldığını ve nefsinin korkuya karşı sakinleştiğini belirtmiştir. Yaklaşmakta olan aslanın yürüyüşünü ve kükreyişini hissettiği halde yürürken birdenbire aslanın pençelerini omuzlarında gördüğünü, fakat Allah’ın kalbine verdiği sakinlik sebebiyle korkmadığını, aslanın, ayakkabılarını yalamaya başladığını ve sonra yoluna gittiğini anlatmıştır (Sülemî, 1999: 44).

Harrâz’ın, tecrid için yola çıkması, tasavvufta, “tecrîd üzere sefere çıkmak” olarak ifade edilmiştir. Bu sefer, yukarıda izah edildiği üzere, azık, silah, binek ve kılavuz alınmadan tek başına yapılan bir seferdir. Amaç, nefsin eğitimidir. Bu seferde tedbirin terk edilerek tevekkül edildiği görülmektedir. Dünya ve ahiret beklentilerinden sıyrılarak sadece Allah rızası için kulluk yapmak, nefsi, kalbi saflaştırmak ve mâsivâdan temizlemek anlamındaki tecrid anlayışında bir sakınca yoktur. Fakat tedbiri terk ederek, yanına hiçbir şey almadan ıssız çöllere gitmek, tehlikeli olduğu gibi tevekkül anlayışı için de uygun değildir. Harrâz’ın aslandan kurtuluşu, bir nevi keramettir. Her zorda kalan sūfinin veya insanın, kerametle destekleneceğini düşünerek tedbiri elden bırakması doğru bir tevekkül anlayışı değildir. Keramet haklıdır. Fakat her tevekkül eden kimse için de söz konusu değildir. Eğer böyle olsaydı, her an kerametle karşılaşmak gerekirdi. Tasavvufta, keramete değil, Allah’a güvenmek esastır. Çöle azıksız çıkmak, yola benzinsiz ve savaşa silahsız çıkmak gibidir. Dünyada azıksız yolculuğa çıkmak, ahiret yolculuğuna azıksız çıkmak gibidir. İkisinin de sonu hüsrandır. Bazı kerametleri baz alarak genelleme yapmak ve tevekkül için önermek, tevekkül adına insanları tembelleğe ve hüsrana sürüklemek demektir.

Ebû Sâid Harrâz, tedbiri terk eden tek sûfî değildir. Tevekkülde, tedbir almaya ve hazırlık yapmaya gerek olmadığı görüşünde olan başka kimseler olduğunu da görmek mümkündür. “Tecrid üzere sefere çıkmak” şeklinde bir riyazet usulünün olması da bu örneklerin çok olabileceğinin işaretidir.

Bir adam, Bısr b. Hâris’e, “Ben Şam’a yolculuk yapmaya karar verdim, fakat yanımda azık yok. Bu konuda görüşün nedir?” diye sorduğunda Bısr b. Hâris, “Ey adam, niyet ettiğin yolculuğa çık. Allah, senin kısmetin olmayan şeyi sana vermeyeceği gibi, senin kısmetin olan şeyi de engellemez.” diyerek cevap verir (Mekkî, 1892: II, 8). Burada, tevekkül adına, azık almadan sefere çıkmak teşvik edilmiştir. Yolculuk esnasında rızık temini için çalışma imkânı bulmak oldukça zordur. Bu durumda, geriye dilenmek veya kerametten başka yol kalmamaktadır. Yukarıda izah ettiğimiz gibi, keramet, her kes için ve her zaman olacak şey değildir. Dilenmek veya başkasından bir şey istemek de, dinin öngörmediği bir husustur. Tevekkülün bu şekilde yanlış algılanması, tembelliğe ve başkasına muhtaç olmaya yol açacaktır. Müslümanların bu günkü duruma düşmesinde bu yanlış algıların da rolü vardır.

Hz. Yakup, oğullarını Mısır’a gönderirken onlara şu tavsiyede bulunmuştur: “Ey oğullarım! Bir kapıdan girmeyin. Ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah’tan gelecek hiçbir şeyi sizden uzaklaştıramam. Hükmüm ancak Allah’ındır. Ben O’na tevekkül ettim” (Yûsuf: 12/67). Burada, Hz. Yakub’un tedbir olarak, dikkat çekmemek için çocuklarının Mısır’a ayrı ayrı kapılardan girmelerini tavsiye ettiği, fakat buna rağmen olacaklara da teslimiyet ve rıza göstererek tevekkül ettiği görülmektedir. Hz. Yakup, güzel bir tevekkül örneği sergilemiştir. Kul, gereğini yapacak, tedbir alacak, fakat buna rağmen olacaklara da teslimiyet ve rıza gösterecektir. Ayette, tedbirin, teslimiyet ve rızadan öne çekilmesi; tevekküldeki önceliği ortaya koymaktadır. Buna göre, tevekkülde, hadiseden önce tedbir almak, hadisenin vukuundan itibaren de teslimiyet ve rıza göstermek gerekmektedir. Bu ayet, dünyevî işlerde nasıl tevekkül edilmesi gerektiğine güzel bir örnek teşkil etmekte ve ayrıca, tedbir almanın değil, tedbire güvenmenin yanlış olduğuna vurgu yapmaktadır.

İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201), Allah Teâlâ’nın, “tedbir alın” (Nisâ: 4/71) diyerek ve kulu Hz. Muhammed’e gece yolculuğu yaptırarak (İsrâ: 16/1) tevekkülü ve tedbir almayı emrettiğini söylemiştir. Hz. Peygamber’in, zırh giydiğini, tabiplerle müşavere yaptığını, mağarada saklandığını ve “kapıyı kapatmayı” emrettiğini belirterek tevekkülün, tedbir almaya mani olmadığını ifade etmiştir (İbnü’l-Cevzî, 2001: 248).

Akif (ö. 1936), Allah Teâlâ’nın emrine ve Hz. Peygamber’in uygulamasına göre tevekkülün öncelikle tedbir almayı gerektirdiğini, şiirinde şu şekilde dile getirmiştir (Ersoy, 2008: 234):

Cenâb-ı Hak ne diyor bak Resûl-i Ekremine:
Bütün serâiri kalbin ihâta etse, yine,
Danış sahâbene dünyaya aid işler için;.....
Verip kararı da azm eyledin mi....Durmuyarak,
Cenâb-ı Hakk’a tevekkül edip yol almaya bak.
Demek ki: Azme sarılmak gerek mebâdide;.....
Hülâsa, azm ile me’ mûr olursa Peygamber;
Senin hesabına artık düşün de bul ne düşer!

2. Tedaviyi Terk Etmek

Bazı sûfiler, tedaviyi terk etmenin daha efdal olduğu görüşündedirler. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), tevekkül eden kimsenin, tedavi olmayı terk etmesini daha sevimli gördüğünü söylemiştir. Ebû Zer’e (ö. 32/653), gözleri rahatsızlandığı zaman, “keşke onları tedavi ettirsen” dediklerinde, “Ben onlardan daha önemli şeylerle meşgulüm.” demiştir. “Allah’ın sana sağlık vermesini istesen” dediklerinde ise, “Ben, Allah’tan, daha önemli şeyler istiyorum.” demiştir. Ebû Muhammed el Cerîrî’ye (ö. 321/933), “Kulun tevekkülü ne zaman sahîh olur?” diye sorulduğunda, “Vücuduna bir zarar geldiğinde veya malı eksildiğinde, kendi haliyle meşgul olmaz, bunlara önem vermez ve bunları kendisine Allah’ın yaptığını görürse” demiştir. Ebû Tâlib Mekkî (ö. 386/996), siddıklardan ve selefin salihlerinden pek çok kimsenin tedaviyi reddettiğini, fakat bu durumun böyle özel kimselere has olduğunu söylemiştir. Âriflerden birinin, “Kalbimin en temiz olduğu zaman, hastalandığım zamandır.” sözünün de çok hoşuna gittiğini ifade etmiştir (Mekkî, 1892: 23).

Hastalığın veya başka bir musibetin başa gelmesi, insana, aciziyetini ve Allah’a muhtaç olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hastalık anında, kalbin temiz olması da bu sebeptendir. Çaresizlik anı, Allah’ın gücünün en çok hissedildiği andır. Hastalık anında kalp, dünya metayı ile ilgi ve alakasını keserek sadece Allah’a teveccüh eder ve O’ndan yardım ister. Çaresizlik anında, “Allah” demeyen ve O’ndan yardım istemeyen yoktur. Çaresizlik, ilahlık iddiasındaki Firavun’un dahi Allah’ı yakîn olarak hissetmesine ve

O'ndan yardım istemesine sebep olmuştur. Son nefesteki ve ye's halindeki iman makbul olmadığı için, kâfirin acziyeti felaket; mü'minin acziyeti ise rahmettir. Hastalığa bu açıdan bakıldığında, zaman zaman, kulluğu hatırlatacak ve İlahî idrak ettirecek hastalıkların olması kulun faydasıdır. Uyarıcı olan hastalık, kulluğun daha sağlıklı devam etmesine sebep olurken; öldürücü hastalık, kulluğun sona ermesine sebep olur. Bu bakımdan, hastalığın dozu ve süresi önem arz etmektedir. Hastalıktan gerekli uyarı alındıktan sonra, kulluğu daha sağlıklı yürütebilmek için tedavi olmaya ihtiyaç vardır.

Sehl b. Abdullah'ın (ö. 283/896) yolu, tedaviyi terk etmektir. Ona göre; bir kimse, ibadetleri yapamayacak kadar zayıflasa ve farzları kısaltsa bile tedaviyi terk etmesi daha efdaldır. En efdal amel, kuvvetin zayıflamasıdır. Çünkü bu sayede zayıflayan nefis hareket bile edemez ve kişi Allah'a yönelir. Tevekkül, rıza ve sabır gibi, kalp ile yapılan ibadetlerin bir zerresi bile uzuvlarla yapılan amellerden daha efdaldır. Sehl, "Allah bir kimseye hastalık verdiği zaman tedavi olmasın. Çünkü hastalık, çok zayıflamaya ve bu suretle şehveti eksiltmeye sebep olur. Vücudun hasta olmasında rahmet, kalbin hasta olmasında ise felaket vardır." demiştir. İbn Mesud da, "Mü'minin kalbi sağlıklı ve vücudu hasta, münafığın ise vücudu sağlıklı ve kalbi hasta olur." demiştir (Mekkî, 1892: 23).

Tedavi edilmemek, nefsin zayıflamasına ve kalbin güçlenmesine sebep olduğu gerekçesiyle tedavi edilmekten daha efdal görülmüştür. Söz konusu hastalıklar, kronikleşmeyen ve kısa sürede geçen hastalıklar olursa bu gerekçeler kabul görebilir. Fakat günümüzde öyle hastalıklar vardır ki, kalbin güçlenmesi şöyle dursun, hareket etmesini bile imkânsız hale getirir. Hastalıklar, önü alınmayıp da ilerlediği zaman, kalp, beyin ve akıl gibi hayati özellikleri bile kullanılamaz hale getirir. Koma halindeki bilinçsiz bir kimsenin, tevekkül, rıza ve sabır gibi kalbî ibadetleri yapması düşünülemez. Sağlıklı kimsenin, vücudu güçlü olduğu gibi, kalbi, beyni ve akli da güçlü olur ve hem kalbî hem de bedenî ibadetleri daha sağlıklı yapma imkânına sahip olur.

Mekkî, tedaviyi terk etmenin aslını şu şekilde açıklamıştır: mütevekkil, hastalığın iyileşeceği bir zaman olduğunu ve vakti gelince Allah'ın izniyle iyileşeceğini bilir. Tedavi olduğunda on günde iyileşecekse, tedavi olmadığı zaman yirmi günde iyileşir. Hasta, mubah olan ruhsatı isteyerek iyileşmek isteyebilir. Fakat o, bizzat ilacın şifa ve tedavinin fayda vermediğine; şifa ve fayda verenin Allah olduğuna, hikmetiyle şifayı ilacın içine koyduğuna inanmalıdır. Mekkî, bir kimseyi doyuran şeyin yemek, susuzluğunu gideren şeyin de içecek olmadığını, yiyeceklere ve içeceklerle bu özellikleri Allah'ın verdiğini söylemiştir. Ona göre tedavi olmak istemede üç maksat vardır:

1. İbadetleri yerine getirmek ve Allah'a hizmet maksadıyla tedavi olmak. Kul bundan sevap kazanır ve bu tevekkül makamı için noksanlık olmaz. Ailesinin ve kendisinin geçimini sağlamak ve hayırda harcamak maksadıyla tedavi olmak da böyledir.

2. Vücudunun sağlığı ve afiyetle yaşamak maksadıyla tedavi olmak. Bu dünyaya açılan bir kapıdır. Mubahlara dalması, zühdü azaltarak tevekkülün faziletinden uzaklaştırır.

3. Hevasına uymak ve Mevlâ'sına muhalefet etmek maksadıyla tedavi olmak. Kul, bu durumda günaha girer ve tevekkül dairesinden çıkar.

Mekkî, hastalıkta; tevbe istiğfar etmek, günahlara üzölmek, ibret almak, emeli kısa tutmak ve ölümlü hatırlamak gibi faydalar olduğunu da belirtmiştir (Mekkî, 1892: 25).

Halk arasında, "Nezle, ilaç kullanılırsa bir haftada, kullanılmazsa yedi günde iyileşir." dendiği gibi, burada mevzubahis olan hastalık, kısa süreli hastalıktır. Çünkü on günde, yirmi günde iyileşecek hastalıktan söz edilmektedir. Bu tür hastalıkların, ibret almaya, sağlığın kıymetini daha iyi anlamaya ve günahlara kefarete olmaya sebep olabileceği düşünülebilir. Fakat yukarıda, Sehl b. Abdullah'ın, "ibadetleri yapamayacak durumda bile olsa tedaviyi terk etmenin efdal olduğu görüşü" makul kabul edilebilecek türden görünmemektedir.

Hastalıkta, bir takım hikmetler olduğu şüphesizdir. Hastalık, azgınlığın sinmesine sebep olduğu gibi, günahların kefarete ve ibret alarak sağlığın kıymetini bilmeye de sebep olur.

Âriflerden birisi, Firavun'u, "ben sizin büyük tanrınızım" diyerek ilahlık iddiasında bulunmaya sevk eden şeyin, uzun süre sağlık ve afiyet üzere bulunması; dört yüz sene yaşadığı halde bir baş ağrısı ve sıtma dahi görmemesi olduğunu belirtmiştir (Mekkî, 1892: 24).

"İnsan, kendisini zengin görerek azar." (Alak: 96/6, 7) ayetinde ifade edildiği gibi, sürekli sağlıklı olmak ve kendisini muhtaç görmemek insanı azdırabilir. Hastalık, kulun, muhtaç ve çaresiz olduğunu idrak etmesi için gerekli bir uyarıcıdır. Hastalık olmasa sağlığın kıymetini anlamak mümkün değildir. Bir şey ancak zıddıyla öğrenilir.

Hiz. Peygamber'in, "Bir günlük sıtma, bir senenin günahlarına kefarettir." (Ebu'l-Kâsım er-Râzî, 1991: II, 121) sözündeki gerekçeyi, Mekkî, "Çünkü bir günlük sıtma, bir senenin kuvvetini yok eder." diyerek açıklamıştır. Yok edilmesinden söz edilen kuvvet, vücudun şehvî kuvveti ve nefsin kuvvetidir. Hiz. Peygamber'in bu sözünden sonra Zeyd b. Sabit'in ve ashaptan pek çok kişinin sıtma olmayı istediği rivayet edilmektedir. Hiz. İsa'nın, "Vücuduna veya malına bir musibet geldiği zaman, bunun günahlarına kefarete olduğunu düşünerek sevinmeyen kimse âlim olamaz." dediği de rivayet edilmiştir (Mekkî, 1892: II, 24).

Hastalıkların ve sıkıntıların, ibret alındığı, teslimiyet ve rıza ile karşılandığı zaman birtakım faydalarının olduğu görülmektedir. Fakat bu durum, tedavi olmamayı ve sürekli olarak hastalığın pençesinde kıvrınmayı gerektirmez. Tedavi olmayarak tevekkül ettiğini zannetmek, tevekkül edecek kalbi ve akli kaybetmeye bile sebep olabilir. Buna, "tevekkülle, tevekkülden mahrum olmak" da denilebilir. Mikropların etkisi, her insanda aynı olmayabilir. Vücudun gücü, bağışıklık sistemi, kronik ve kalıtsal hastalıklar gibi pek çok sebep, farklı etkileşime sebep olabilir. Durum tespiti, muayene ile yapılabilir. Reçete ve ilaç dozları da bünyeye, hastalığın seviyesine göre farklılık gösterebilir. Bütün bunlar, tıbbın ve hekimlerin işidir.

Hiz. Peygamber, "Allah, derdi de devayı da yaratmıştır. Ey Allah'ın kulları tedavi olunuz" (Tirmizî, ts: Tıp, 2) dediği halde, yukarıda da görüldüğü gibi sûfilerin bir kısmı ifrata düşmüş ve hastalığın tedavisini tevekküle aykırı görmüşlerdir (Yılmaz, 1997: 167). Tevekkülün sıhhati, sünnete uygun olmasına bağlıdır. Sünnete tezat teşkil eden görüşler, kimin görüşü olursa olsun sağlıklı değildir. Bu tür görüşlere ihtiyatla yaklaşılmalı ve gerekli görüldüğünde de eleştirmekten çekinilmemelidir.

Hiz. Peygamber'in, "Hiçbir hastalık yoktur ki, şifası olmasın. Onu bilen bilir, bilmeyen bilmez. Ancak ölümün ilacı yoktur." (Ahmed b. Hanbel, 2001: I, 377; Heysemî, 1982: V, 84, 85; benzer rivayetler için bkz. Müslim, 1991: et-Tedavi, 1736; Ahmed b. Hanbel, 2001: XV, 23; Ebû Yağlâ, 1984: XI, 394) sözü, her hastalığın şifasını aramak gerektiğini göstermektedir.

Çok eskiden beri, bir tedavi yöntemi olarak kullanılan hacamat,¹ Hiz. Peygamber'in yaptırdığı ve tavsiye ettiği bir tedavidir. Hiz. Peygamber, "Aydın (kameri ayın) on yedisinde, on dokuzunda veya yirmi birinde kan aldırın. Fazla kan akmasın, yoksa sizi öldürür." (İbn Mâce, 2009: Tıp, 22) demiştir. Hadiste, işin yapılacağı zamanın verilmesi ve fazla kan akmamasına dikkat edilmesinin istenmesi, işin bilgi ve dikkat gerektirdiğine, dolayısıyla bilen bir kimseye yaptırılmasına işaret etmektedir. Mekkî, bu günlerin, hacamat için belirlenmiş günler olduğunu, ashaptan bazı kimselerin de ayın sonunda kan aldırılmayı tercih ettiklerini söylemiştir. Mekkî, kan aldırma için bu günlerin belirtilmesinin, Hicaz bölgesinin durumu ve oradaki sıcaklıkla ilgili olduğunu da belirtmiştir (Mekkî, 1892: II, 21).

Halk arasında, "Aydın eskisinde kesilen ağaç sağlam olur." şeklinde bir ifade vardır. Aydın eskisinden kastedilen, kameri ayın son kısmıdır. Aydın, dünya üzerinde birtakım etkilerinin olduğu, "med-cezir" hadisesiyle de bilinmektedir. Çiftçiler, ilmî bir yere dayanmasa da, tecrübî bilgileriyle kameri ayın sonunda kesilen ağacın daha sağlam ve daha dayanıklı olacağı kanaatine varmışlar ve buna göre hareket etmişlerdir. Halktan edindiğimiz duyum ve tecrübelerle göre, ocak ayında kesilen ağaç da sağlam olur. Çünkü kışın bu vakti, ağaçlardan suyun çekildiği aylardır. Hadiste, ayın sonuna doğru kan aldırılmasının istenmesinin, acaba bu günlerde, ağaçlarda olduğu gibi, ayın insan vücuduna da baskı yaparak kanın dışarıya fazla çıkmasını engellediği ve pıhtılaşmayı kolaylaştırdığı düşünülebilir mi? Tıbbın, bu konuyu aydınlatmasına ihtiyaç vardır.

Mekkî, Hiz. Peygamber'in, sahabeden bazı kimselere, tedavi olmalarını, perhiz yapmalarını ve kan aldırılmalarını emrettiğini söylemiştir. Hiz. Peygamber'in, akrep sokmasından ve başka şeylerden dolayı tedavi olduğunu, vahiy esnasında baş ağrısından dolayı başına kına sardığını belirtmiş ve şu değerlendirmede bulunmuştur: "O, mütevekkillerin en yücesi ve insanların en kuvvetlisi olduğu halde bunları yapmıştır. Eğer bunları bize örnek olsun diye yapmışsa onun yaptığı şey boş değildir. Tevekkülün hakikatine ulaşmak için onun sünnetinden yüz çevirmemek gerekir." Mekkî, tedavi olan kimsenin, Allah'a hizmet etmek ve O'nun emirlerini yerine getirmek amacıyla hastalıktan kurtulmak istediği için faziletli olduğunu söylemiş, hastalıkların amel etmeye mani olduğunu ve nefisle meşgul edip ahireti engellediğini belirtmiştir (Mekkî, 1892: II, 21).

Her konuda olduğu gibi, tedavi konusunda da en güzel örnek Hiz. Peygamberdir. O, tedavi olmuş ve ashabına da tedavi olmayı tavsiye etmiştir. Basit ve kısa süreli hastalıklar dışında tedavi olmanın gerekliliği anlaşılmaktadır. Tevekkülün sahil olması, Hiz. Peygamber'in yaptığı gibi tevekkül etmeye

¹ 5000 yıl öncesine dayanan bir çeşit akupunktur yöntemi olan hacamat, derinin bir neşter yardımıyla çizilip ağzı geniş bir bardak, kavanoz veya şişe ile oluşturulan emme gücüyle kanın çekilmesi şeklinde yapılır. Geleneksel olarak ağrı, sızı veya hastalık olan organa yakın yerlere yapılır. Hacamat'ın pek çok hastalığa iyi geldiği söylenmektedir. Bkz. www.milliyet.com.tr/hacamat-nedir.

bağlıdır. O, tedavi olarak tevekkül ettiğine göre, tedavinin tevekküle engel olmadığı hatta tevekkül için gereklilik olduğu anlaşılmaktadır.

3. Allah'ı Vekil Kılıp Tembellik Yapmak

Bir kimseyi vekil kılmakla, Allah'ı vekil kılmak arasında çok büyük fark vardır. Bir kimse, güvendiği bir şahsı vekil kıldığında, işlerini kendisi adına onun yapmasını ister. Tevekkülde de Allah'a güvenmek ve teslim olmak esastır, fakat kalben güvenmek, bedenen çalışmaya engel değildir. Ebû Eyyûb Mevlâ b. Hâşim (ö. ?), "Tevekkül, bedeni kulluk hizmetine vermek, kalbi Allah ile ilgilendirmek ve yetecek kadar rızık ile yetinmektir." (Kelâbâzî, 1993: 119) demiştir. Vücudun kulluk hizmetinde olması, hem beşerî ihtiyaçları gidermek hem de ibadetleri yapmak için kullanılması demektir. Kalbin Allah'la ilgilenmesinin, vücudun, beşerî ihtiyaçları gidermek için çalışmasına engel olmadığı anlaşılmaktadır. Tevekkül, sadece kalbî veya bedenî bir faaliyeti içermemekte, hem kalbin hem de vücudun aktif olmasını gerektirmektedir. Tevekkülde, vücut, beşerî ihtiyaçların giderilmesi için çalışırken kalbin Allah ile ilgisinin kesilmemesi ve çalışma neticesinde elde edilen rızka da kanaat edilmesi esastır.

Allah'a tevekkül eden kimse, işlerini avukata yaptıran kimse gibi, işin yapılmasını Allah'tan beklememelidir. Hiçbir çaba ve gayret sarf etmeden sadece "Allah'a güveniyorum" diyerek işlerin neticesinin iyi olmasını beklemek, işi de Allah'a yaptırmak istemektir. Bu anlayış, itikaden de sakıncalı olup, kul ile İlahın işlevinin yer değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda, kulun Rab, Rabbin ise kul konumuna düşürülmesi söz konusudur.

Zunnûn, "Tevekkül, nefsi Rab olma durumundan çıkarıp kulluk yapma vaziyetine sokmaktır." (Kuşeyrî, 1997: 165) derken, tevekkülün on iki asır önce nasıl algılandığını ortaya koymuştur. Akif, aradan geçen bunca zamana karşın, yakın tarihe kadar tevekkül anlayışında pek bir değişme olmadığını şiirinde dile getirmiştir (Ersoy, 1996: 274, 275).

"Çalış" dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!
Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecir-i hâsın iken!
Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,
Birer birer oku tekmi edince defterini;
Bütün o işleri Rabbim görür: Vazifesidir...
Yükün hafifledi... Şimdi sen doğru kahveye gir!
Çoluk çocuk sürünmüş sonunda aç kalarak...
Hüda vekil-i umurun değil mi? Keyfine bak!
O'nun hazne-i inamı kendi veznendir!
Havale et ne kadar masrafın olursa... Verir!
Silahı kullanan Allah, hududu bekleyen O!
Levazımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen O!
Çekip kumandası altına ordu ordu melek,
Senin hesabına küffarı hâk-sar edecek!
Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin:
"Yetiş" de, kendisi gelsin, ya Hızır'ı göndersin!
Evinde hastalanan varsa, borcudur: Bakacak,
Şifa haznesi derhal oluk oluk akacak.
Demek ki: Her şeyin Allah..Yanaşman, ırgatın O!
Çoluk çocuk O'na ait: Lalan, bacın, dadın O!
Vekil-i harcın O; kâhyan, müdir-i veznen O!
Alış sendense de, mesul olan verişten O!
Denizde cenk olacaktı... Gemin O, kaptanın O!
Ya ordu lazım imiş...Askerin, kumandanın O!
Köyün yasakçısı; şehrin de baş muhassılı O!

Tabib-i aile, eczacı... Hepsi hâsılı O!
Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Birazda saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!
Huda'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Huda!
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?

Tevekkülün bu şekilde yanlış algılanması, tembelliğe yol açarak Müslümanların geri kalmasına ve başka milletlerin hâkimiyeti altına girmesine sebep olmaktadır. Bu gün, İslam coğrafyasında akan kanda ve emperyalist güçlerin hâkimiyetinde, yanlış tevekkül algısından kaynaklanan tembelliğin de rolü vardır.

"Tevekkül, Allah'ı vekil etmektir. Fakat bu vekil etmek, işin yapılması için değil, tarafımızdan yapılan işin sonucunu Allah'ın belirlemesi içindir." diyen Öztürk (ö. 2016), "*Bir kere karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et/güven. Şüphesiz ki Allah, tevekkül edenleri sever.*" ayetinde belirtildiği gibi, tevekküle imkân doğması için işe girişmek gerektiğini, işe girişmek yerine tevekküle sığınmanın Allah'la alay etmek olduğunu belirtmiştir. Tefvizin, bazen tevekkülle aynı anlamda, bazen de tevekkülün ileri aşamasında kullanıldığını söylemiş ve tefvizin; yapılması gerekeni yaptıktan sonra gerisini Allah'a bırakmak anlamında olduğunu ifade etmiştir (Öztürk, 2014: I, 403, 404).

Hamdi Yazır (ö. 1942), "*De ki: Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır. Öyleyse mü'minler, yalnız Allah'a güvensinler.*" (Tevbe: 9/51) ayetinin tefsirinde, tevekküldeki yanlış algıyı şu şekilde açıklamıştır: "Şunu unutmamak gerekir ki, tevekkül demek, görevin ifasını Allah'a havale etmek demek değil, emri ve kararı Allah'a bırakmaktır. Allah'ın emrini canla başla yerine getirmeye çalışmaktır. Tevekkül, tefviz-i vazife (iş havale) değil, tefviz-i emirdir (işin sonucunu tayin yetkisini devirdir). Birçokları bu konuda gaflete düşerek, tevekkülü, vazifeyi terk etmek sanırlar. Yani kulluk görevlerinin yerine getirilmesini Allah'a havale edip, emir ve komuta mercii olarak kendi kendilerini görmek isterler. Sanki kul vazifesiz oturacakmış, namaz, oruç, zekât, cihad gibi görevleri Allah Teâlâ ona emredip yaptırmayacakmış da onun yerine (haşa) Allah yapacakmış gibi batıl bir zihniyet taşırlar. İsrailoğulları'nın vaktiyle Hz. Musa'ya "*Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.*" (Maide: 5/24) dedikleri gibi, demek isterler. Bu ise Allah'a tevekkül ve itimat değil, O'nun emrine güvensizlik ve küfüdür" (Yazır, 1970: IV, 2566, 2567; krş. Öztürk, 2014: 403, 404).

Tevekkülün, "iş Allah'a yaptırmak" şekliyle yanlış algılandığı konusunda, Akif'le Hamdi Yazır'ın görüşlerinin ve açıklamalarının örtüştüğü görülmektedir. Bu algı, tembelliğe sebep olduğu gibi, Rabbi kul, kulu da Rab konumuna sokarak küfre de sebep olmaktadır. Tevekkül ve tefviz, işi değil, işin sonucunu Allah'a havale etmektir. Tevekkül, kulun gereken çaba ve gayreti gösterdikten sonra işin akıbetini Allah'a havale etmesi ve O'na güvenmesidir. Çalışmak ve gayret etmek kuldan, tevfiğ Allah'tandır.

Mekkî, sabırla, kanaatle ve azla yetinerek çarşıda çalışmayı terk eden kimsenin, harama bulaşarak, Müslümanlara ihanet edip onları aldatarak ve şüpheli şeylere dalarak ticaret yapan kimseden daha üstün olduğunu söylemiştir. Bu tür işleri görmeyen kimsenin bunlara bulaşmayacağını belirtmiştir. Bir şeyi bizzat görmenin, duymaktan farklı olduğunu, hükümün görmeye bağlı olduğunu ifade etmiştir (Mekkî, 1892: II, 18).

Mekkî, yapmış olduğu karşılaştırmada, sabırla, kanaatle ve azla yetinerek çalışmayı terk eden kimsenin, hile ve aldatmayla ticaret yapan kimseden üstün olduğunu söylemiştir. Hile ile çalışmaktansa çalışmayı terk etmek daha evlâ görülebilir. Bu durum, başka bir ihtimal olmadığı zaman söz konusu edilebilir. Hileye ve aldatmaya başvurmadan helalinden kazanarak dürüstçe ticaret yapmak mümkün iken çalışmayı terk etmek daha uygun görülemez. Ayrıca buradaki, "Haram işlenebilecek yerlerde bulunmayan ve haram işleri görmeyen kimse haramdan kurtulur." görüşünde de problem vardır. Dinin ibadetlerle ilgili olarak bireysel yönü olduğu gibi, muamelatla ilgili olarak da sosyal yönü vardır. Din, toplumdan soyutlanarak yalnız başına yaşanmaz. Tasavvuftaki halvetin süresi de sınırlıdır. Ticarete, harama düşme ihtimali olduğu için çalışmayı terk etmek gerektiği düşüncesi, sorumluluktan kaçmak, ticareti ve kazanç yollarını dürüst olmayan kimselerin eline bırakmak demektir. Bir ülkede ticari ahlak iyi olmazsa bu durum her şeye sirayet eder. Evde oturarak veya toplumdan uzaklaşarak bu akıbetten kurtulmayı beklemek yanlış olur. Ahi teşkilatlarının, ticaretin dürüst ve liyakatli ellerde olması için gösterdiği gayretle bu anlayış örtüşmemektedir. Bugün, batı dünyasında ticari ahlakın iyi olduğu, fakat İslam âleminde iyi olmadığı sıkça ifade edilmektedir. Akif'in, "İşleri var dinimiz gibi; dinleri var, işimiz gibi." (Çalık, 1993: 136) şeklindeki tespitinde bu acı gerçeği görmek mümkündür. Neredeyse aradan bir asır geçmesine rağmen bir şey değişmediği, hatta işlerin daha da kötüye gittiği görülmektedir. Ticarete, "sözüm senettir." ifadesi, mazide kalan bir sözdür. Şu anda, sözü bırakalım, senetlerin, çeklerin bile geçerli olmadığı bir hakikattir. Din, toplum içerisinde yaşanır. Dinin doğru yaşanması için toplum ahlakının ve özellikle ticari ahlakın iyi olması gerekir. Aldatmanın, hile yapmanın marifet olarak görüldüğü bir ortamda dini hayatın iyi yaşanacağını

düşünmek mümkün değildir. Toplum hayatını düzeltemeyen, ticari ahlakı güzelleştiremeyen din, kitap sayfalarına hapsedilmiş demektir. Maalesef böyle bir neticeye yanlış tevekkül anlayışlarının da sebep olduğu görülmektedir. Bir ülkenin kalkınması, ilmin rehberliğinde dürüst ve çok çalışmaya bağlıdır. Ticari ahlakın iyi olmasının, kalkınmada rolü olduğu gibi, güven ortamının oluşmasında, sosyal barışın ve toplum düzeninin sağlanmasında da rolü vardır.

Âlimlerden birinin şöyle dediği nakledilmiştir: “Bir kimse için, rızık sebeplerinin olması ve olmaması eşit olduğu zaman, kalbi sakin ve mutmain ise; rızık sebeplerinin olmaması onu meşgul edip Allah’tan alıkoymazsa, bu kimsenin kendi haliyle meşgul olmak ve ahirete azık hazırlamak için çalışıp kazanmayı terk edip evinde oturması daha efdaldır.” (Mekki, 1892: II, 16).

Burada, rızıkın varlığından ziyade, etkisinden söz edilmiştir. Rızıkın yokluğu, kalbini meşgul etmeyen ve Allah’la ilgilenmesine engel olmayan kimsenin çalışmayı terk etmesi daha uygun görülmüştür. Çalışıp kazanmak, Allah’la ve ahiretle meşgul olmaya engel olarak gösterilmiştir. Bu algı, çalışmayı terk etmeye ve tembelliğe teşvik etmektedir. Din, toplum içerisinde yaşayan bireyin hem geçimini temin etmesini, hem de ibadetlerini yaparak ahirete hazırlanmasını istemektedir. Dinin bireyi ilgilendiren yönü olduğu gibi toplumu ilgilendiren yönü de vardır. Dinin, toplumsal yaşantıya ve çalışma hayatına yön veren pek çok prensibi mevcuttur. Ahiretin kazanılması, evde oturup ibadet etmekten ziyade, cemaatle ibadet etmekle ve insanlara karşı güzel muamele ederek sevap kazanmakla mümkündür.

Ali b. Abdürrahim el-Kannâd (ö. 309/921), “Karkısa’da, Ebu’l-Ezher olarak bilinen bir şeyh gördüm. Dört yüz öğrencisi vardı. Hepsi de tevekkül ve çalışmayı bırakmaktan söz ediyordu.” (Sülemî, 1999: 35) demiştir. Dört yüz öğrencinin tevekkül anlayışının da, çalışmayı terk etmek olması, şeyhlerinin de aynı görüşte olduğunu ve talebelerini bu anlayış üzerine yetiştirdiğini göstermektedir. Kannâd’ın, gördüklerini hayret ifadesi ile aktardığı da müşahade edilmektedir. Gerçekten de, çalışmayı terk etmek suretiyle tevekkül etmek şaşılacak bir şeydir. Şeyh ve öğrencilerin bu anlayışının ve tembelliğinin, sadece kendileriyle sınırlı kalmayacağı ve toplumun ekserisini etkileyeceği şüphesizdir. Bu anlayışın topluma hâkim olması da, toplumun yanlış tevekkül algısıyla hareket ederek tembelleşmesine ve başkalarına muhtaç duruma düşmesine sebep olacaktır.

Bazı sûfilerin, dünyevî ihtiyaçlar konusunda, “tevekkül, kazaya rıza, kaderi kabullenmek” gibi gerekçelerle çalışmayı terk ederek bir köşeye çekilmeleri, aciz ve miskin bir şekilde oturarak rızıklarının kendilerine gelmesini beklemeleri, cercilik yapmaları, sadaka, vakıf ve dilenme gibi konuları geçim kaynağı olarak görerek başkalarının sırtından geçinmeyi yaşam tarzı haline getirmeleri daima tenkit edilmiştir. Hakiki sûfiler, bu anlayışla mücadele etmişler ve bu anlayışın ne dinde ne de tasavvufta yeri olmadığını izah etmişlerdir. İlk sûfilerin tamamına yakın bir kısmı meslek sahibidir. İlk sûfiler, işi gücü, mesleği ve sanatı olmayan tembel, avare ve dilenci kimseler değildi. Daha sonraları, dilenerek yaşamını sürdüren dervişler ortaya çıkmış, fakat bunlar sûfiler tarafından daima eleştirilmişlerdir. Ömer Rüşenî (ö. 892/1487), tasavvufun başkasına eziyet etmemeyi ve yük olmamayı gerektirdiğini şiirinde dile getirmiştir (Uludağ, 2014: 221, 222, 224).

Tasavvuf yâr olup bâr (yük) olmamaktır

Gülü gülzâr olup hâr (diken) olmamaktır

Her toplulukta olduğu gibi, sûfiler içerisinde de farklı görüşlerde olanlar vardır. İbrahim Havvâs (ö. 291/904), “Kulun hareketi, rızıkını artırmaz. Çalışmayı oturması ve istememesi de rızıkını azaltmaz. Tedbiri terk eden kimse, tevekkülün rahatlığında yaşar. O, annesinin kucağındaki bebek gibidir. Annesi onu dilediği gibi en güzel şekilde çevirir.” derken, Sehl b. Abdullah, “Kim harekete karşı çıkarsa, sünnete karşı çıkmış olur. Kim tevekküle karşı çıkarsa, imana karşı çıkar.” demiştir (Sülemî, 1999: 39, 40).

Havvâs’ın, sözlerinde, kaderde takdir edilen rızıkın değişmeyeceği ve tevekkülün, mutlak bir teslimiyet gerektirdiği vurgulanmıştır. Fakat aynı zamanda Havvâs’ın sözlerinden, tedbirin ve çalışmanın terk edilmesine teşvik anlamı da çıkmaktadır. Bu anlam, tevekkül açısından problem oluşturmaktadır. Tevekkül, çalışmayı reddeden ve tembelliğe teşvik eden bir anlayış değildir. Tevekkülde, tedbirin ve çalışmanın terk edilmesi, Sehl’in ifade ettiği gibi sünnete tezat teşkil etmekte ve tevekkülün yanlış algılanmasına sebep olmaktadır.

Tevekkül, kalbin işidir ve bir iman meselesidir. Fakat çalışmak, beden işidir ve kalben güvenmeye engel değildir. Sehl b. Abdullah’ın “Tevekkül, Nebînin halidir. Çalışıp kazanmak ise sünnetidir. Onun hali

üzere bulunan, sünnetini katiyen terk etmez." (Kuşeyrî, 1997: 166) ² şeklindeki açıklamaları, tevekkülün, kalbin güveni ve bedenin çalışması ile sahil olacağını göstermektedir.

İbnü'l-Cevzî, Yusuf b. Hüseyin'in (ö. ?), "Ruhsatlarla ve çalışmayla meşgul olan bir mürid gördüğün zaman ondan bir şey (fayda) gelmeyeceğini bil." sözüne karşı şu açıklamalara yer vermiştir: Bu söz, bazı kavimlerin, tevekkülü, çalışmayı terk etmek ve uzuvların iş yapmaması olarak anladıklarını göstermektedir. Hâlbuki tevekkül, kalbin işidir ve uzuvların hareketini yasaklamaz. Eğer çalışan kimseler mütevekkil olmayacak olsalardı, peygamberler de mütevekkil olmazdı. Bu açıklamadan sonra, tevekkülün, çalışmayı yasaklamadığına delil olarak peygamberlerin mesleklerine yer verilmiş ve sahabeden zengin kimselerin isimleri zikredilmiştir (İbnü'l-Cevzî, 2001: 250).

İlk dönem sûfilerinin de meslek ve sanat sahibi olduğu ve sosyal hayatın içerisinde tasavvufi yaşantılarını devam ettirdikleri bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde, toplumdan uzaklaşan ve yetecek rızık temin edecek kadar çalışan sûfiler olduğu gibi, dervişliği sanat edinen ve mustasvif olarak isimlendirilen sahte sûfiler de olmuştur. Ebû Hamza Bağdâdî (ö. 289/901), "Hakiki sûfi, zengin iken fakir, aziz iken zelil, meşhur iken meçhul olur. Sahte sofı ise; fakir iken zengin, zelil iken aziz ve meçhul iken meşhur olur." (Kuşeyrî, 2000: 429) diyerek hakiki sûfi ile sahte sûfinin alametlerini ortaya koymuştur.

Sûfilik, kolay elde edilebilecek bir vasıf değildir. Yunus Emre (ö. 720/1320), şeyhi Taptuk Emre'ye (ö.?) kırk yıl hizmet etmiş ve bu süre içerisinde tekkeye ne yaş ne de eğri odun sokmamıştır. Kırk yıl sonunda kilidi açılmış ve hikmetli sözler söylemeye başlamıştır (Köprülü, 1991: 260; Gölpınarlı, 1992: 52). Dervişliğin, hırka ve tac giymekle elde edilebilecek basit bir iş olmadığını onun şiirinde görmek mümkündür (Gölpınarlı, 1992: 171; Uludağ, 1991: 136).

Dervişlik dedikleri hırka ile tac değil
Gönlün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil
Dervişlik olaydı tac ile hırka
Biz dahi alırdık otuza kırka

Ruhi Bağdâdî (ö. 1014/1605), hiç emek vermeden çabucak derviş olmak isteyen kimseleri şiirinde şu ifadelerle hicvetmiştir (Uludağ, 2014: 226):

Gör zahidi kim sahib-i irşâd olayım der
Dün mektebe vardı, bugün üstâd olayım der

Kütahyalı Sun'ullah Gaybî de (ö. 1665 ?), tasavvuftan nasip almamış olan derviş kisvesindeki kimselere, "zamane dervişleri" ismini vermiş ve onları şiirinde tenkit etmiştir (Doğan, 2001: 540, 543; Uludağ, 2014: 226).

Er sözünü dinlemez/Zamane dervişleri
Dinlese de anlamaz/Zamane dervişleri
Şeriate yüz yumaz/Tarikate baş komaz
Hakikate hiç uymaz/Zamane dervişleri
Şehvet ardınca yeler/Neye gerekse eyler
Gördüğüne diş biler/Zamane dervişleri
Tenden ileri gitmez/Ânunçün işi bitmez
Cân lezzetini tatmaz/Zamane dervişleri
Cân ameli sevidir/Gönül ânın evidir
Nefs atının avidir/Zamane dervişleri
Er yoluna düşmedi/Aşk oduna pişmedi
Büsbütün tutuşmadı/Zamane dervişleri
Cân yolundan osanır/Ten yoluna boyanır
İşini bitti sanır/Zamane dervişleri
Şer şeddini bozdular/Ayby hüner sezdiler
Ye'cüc gibi azdılar/Zamane dervişleri

² Burada, Sehl b. Abdullah'ın, tevekkülün, çalışmaya engel olmadığı şeklindeki görüşleri, son derece olumlu bulunarak konu içerisinde işlenmiştir. Fakat daha önce, "tedaviyi terk etmek" konusunda, "Bir kimse, ibadetleri yapamayacak kadar zayıflasa ve farzları kısaltsa bile tedaviyi terk etmesi daha efdaldır." şeklindeki görüşü, her ne kadar nefsi ve şehveti zayıflatmak gerekçesi taşısa da, tevekküle uygunluk açısından eleştirilmiştir. Aynı durum, diğer sûfiler için de söz konusudur.

İlim gerekdür cânda/ Amel gerektür tende
Kulak urmaz pende/ Zamane dervişleri
Yol sandılar kesreti/ Tutup türlü lezzeti
Aşk sandılar şehveti/ Zamane dervişleri
Ağlamadan gülsem der/ Boşalmadan dolsam der
Zahmetsizce bulsam der/ Zamane dervişleri

4. Kendi Gücüne, Çabasına ve Başkasına Güvenmek

Tevekkül, kendi gücüne, aldığı tedbire veya bir başkasına değil, sadece Allah'a güvenmeyi gerektirir. Allah'a değil de bunlardan birine güvenmek, tevekkül anlayışına uygun olmadığı gibi şirke de sebep olabilir.

Elmalılı Hamdi Yazır, "Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır. Öyleyse mü'minler, yalnız Allah'a güvensinler/tevekkül etsinler." (Tevbe: 9/51) ayetini şu şekilde açıklamıştır: "O'ndan başka tevekkül edilecek, bel bağlanacak, gücüne sığınılacak hiç bir merci yoktur. Kâfirler bunu bilmedikleri için, onlar açısından en çok bel bağlanacak kuvvet nefistir sanırlar ve 'işimizi avucumuza aldık' diye böbürlenirler. Bu şirk ve münazaa ile dünyada şikak ve nifak saçar dururlar. Hâlbuki azıcık aklı olan bir kimse anlar ki, Hakk'a dayanmayan fâni bir nefsin elinde hiçbir şey yoktur. Onun güvendiği her şey birer seraptan farksızdır. Bundan dolayıdır ki, kâfir ne kadar kendine güvenirse güvensin, kesinlikle bir gün gelir, olayların akışı karşısında güvenmiş olduğu noktaların hepsini kaybeder. Fakat hiç bir şeye değil, ancak Allah'a itimat eden hakiki mümin, ölümden bile sarsılmayarak kâmil bir imanla Rabb'inin yüce katına gider." (Yazır, 1970: IV, 2566, 2567).

Hamdi Yazır'ın açıklamalarında; Allah'tan başkasına ve kendi yaptıklarına güvenen kimseler kâfir olarak, sadece Allah'a güvenen ve O'ndan başkasına itimat etmeyen kimseler de mü'min olarak nitelendirilmiştir. Yazır'ın, tevekkülü imanla eşleştirdiği ve kendisine, fiiline güvenen kimseyi iman dairesinin dışına çıkmış olarak kabul ettiği görülmektedir. Bu durum, kendi gücüne ve yaptığına güvenmenin tevekküle uygun olmayan bir algı ve davranış olduğunu, hatta küfre dahi sebep olabileceğini ortaya koymaktadır.

Karun, Hz. Mûsâ'nın amcasının oğlu ve Firavun'un yüksek seviyedeki bir görevlisiydi. Önce Hz. Mûsâ'ya iman etmiş, fakat daha sonra hırsı ve kibri yüzünden ona karşı çıkmıştır. O, dini bilgisi en iyi olan kimselerdendi. İlmiyle ve servetiyle öğrenerek büyüklük taslardı (Karaman vd. 2007: IV, 245, 246). Allah tarafından kendisine, anahtarlarını güçlü bir topluluğun bile taşıyamayacağı kadar çok nimet verilmesine karşın O, "Bu serveti, sahip olduğum bilgi sayesinde elde ettim." demiş, bunun üzerine Allah onu, sarayı ve bütün mülkü ile birlikte yerin dibine geçirmiştir (Kasas: 28/76-81). Allah'a değil de kendi gücüne ve kuvvetine güvenmenin, marifeti kendisinde görerek rızkın sebebinin kendisi olduğunu zannetmenin akabeti, Kur'an'da, Karun kıssasıyla açık bir şekilde izah edilmiştir.

Kendisine, tevekkülün ne olduğu sorulan bir âlim, "Tevekkül, kendi güç ve kuvvetinden kurtulmandır." diyerek cevap vermiştir. Mekki, Allah'ın, fiilden önce olduğunu, hareket ettirenin de, sabit kılanın da O olduğunu, bu nedenle bir kimsenin kendi gücüne, kuvvetine ve eylemine güvenmemesi ve bütün bunları elinde bulunduran ve veren Allah'a güvenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bir âlimin, "Tevekkül, tedbiri terk etmektir." şeklindeki sözünü de şu şekilde açıklamıştır: Tedbiri terk etmek demek, mubah işlerdeki çalışmayı ve tasarrufu terk etmek demek değildir. Bu söz söyleyen âlim aynı zamanda "Çalışmayı kötüleyen kimse, sünneti kötülemiş olur." demiştir (Mekki, 1892: II, 6).

Tedbiri terk etmekten kastın, tedbir almamak değil, alınan tedbire güvenmemek olduğu görülmektedir. Tevekkülde, gereken tedbir alınacak, fakat tedbire değil Allah'a güvenilecektir. Yaptığı işe, kendi güç ve kuvvetine güvenmek de tevekkülün yanlış algılanmasının sonucudur. Bir kimseye güç-kuvvet veren ve bir fiili gerçekleştirmesini sağlayan Allah'tır. O halde, yapılan işe, güç ve kuvvete değil de Allah'a güvenmek gerekmektedir.

İlmin eksikliği ve hevanın üstün gelmesi, kulu tevekkülden çıkarır. Mütevekkil, insanların elindekine tamah ederse, elde ettiği rızkı vücudunun güçlü olmasına ve çok çalışmasına bağlarsa, malına güvenirse ve fakir düştüğünde rızkının kesileceğini zannederse tevekkülden çıkar. Bısr b. Hâris; kul, Fatiha'daki, "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz." ayetini okuduğu zaman Allah'ın, "Yalan söylüyorsun. Yalnız bana ibadet etseydin, hevânı rızama tercih etmez, gücüne, kuvvetine, malına ve kendine güvenmezdin." diyerek cevap vereceğini söylemiştir (Mekki, 1892: II, 8).

Şifayı, ilaçta veya doktorda görmek de, tevekkülün yanlış algılanmasıdır ve şirk sayılmaktadır. Hz. Mûsa, "Ya Rabbî! Deva ve şifa kimdendir?" diye sorduğunda Allah, "bendendir" diyerek cevap verir. Hz.

Mûsa, "Pekî doktorlar ne yapar?" diye sorduğunda da Allah, "Rızıklarını yerler/temin ederler. Benden onlara şifa veya ölüm gelene kadar kullarımın nefsini hoş tutarlar." diyerek cevap verir (Mekkî, 1892: II, 22).

Şifa Allah'tan, doktor ve ilaç ise vasıtaadır. Şifayı Allah'tan bekleyerek hastayı doktora götürmek ve verdiği reçeteyi uygulamak tevekküle uygundur. Fakat şifayı, doktora ve ilaçta görmek ise, yanlış tevekkül algısıdır ve şirke götürür. İlacı, etkili kılan Allah'tır. Bir ilaç, aynı hastalığa yakalanan bir kimse üzerinde etkili olurken diğer kimse üzerinde etkili olmayabilir. Eğer ilaçlar, her hastalığı tedavi etseydi, ölüm diye bir şey olmazdı. Fakat bu durum, tedavi olmamayı da gerektirmez. Sorun, tedavi olup olmamakta değil, sorun şifayı Allah'ta değil de doktora veya ilaçta görmektedir. Doktora, teşhisinde başarı sağlayan ve ilacın içine şifayı yerleştiren gerçek müsebbibin Allah olduğu unutulmamalıdır.

Tevekküle güvenmek de yanlış algıdır. Tevekkülün esasında, tevekküle de güvenmemek vardır. Kendisine tevekkülün hakikatinin ne olduğu sorulan bir velî, "Tevekkül, tevekkülden kaçmaktır." demiştir. Bu sözden kastedilen şey, tevekkül makamında hareketsiz kalmayı, hiçbir şey yapmadan beklemeyi terk etmektir. Tevekkül eden kimse, tevekkülüne bakmamalı, yani tevekkülüne güvenmemelidir. Tevekkülüne güvenen kimse için Allah, işleri görmede kâfidir. Hastalıklara şifa veren ve kötülüklerden koruyandır. O halde tevekkül eden kimsenin bir şey yapmasına gerek yoktur. Bu velî, tevekküle bu şekilde bakılmasını bir hastalık olarak görmüştür. Mekkî de, bu yanlış anlayıştan vazgeçilmesini ve tevekküle değil sadece vekil olarak görülen Allah'a bakılması gerektiğini söylemiştir (Mekkî, 1892: II, 5, 6). Burada iki husus üzerinde durulmuştur. Birincisi; tevekküle değil Allah'a güvenmektir. İkincisi; tevekküle güvenerek işin Allah tarafından yapılmasını bekleyip hiçbir şey yapmadan beklememektir. Mütevekkil, tevekküle değil Allah'a güvenen ve yapması gereken işleri de yapan kimsedir.

4. Sebeplere Güvenmek veya Sebeplere Başvurmamak

Sebeplere güvenmek, yanlış tevekkül algısı olduğu gibi sebeplere başvurmamak da yanlış tevekkül algısıdır. Tevekkülde, sebeplere başvurmak, fakat sebeplere değil Allah'a güvenmek esastır.

Varlıkları kudretiyle yaratan ve hikmetiyle yürürlüğe sokarak sevk ve idare eden Allah'tır. Tevekkül eden kişi, Allah'ın kudret ve hikmeti ile yaptığı şeyleri yürürlükten kaldıramaz. Mütevekkil, varlıkları, yaratıcı, hükmedici, zarar ve fayda verici olarak göremez. Eğer böyle yaparsa tevhid anlayışına şirk bulaştırmış olur. "Hüküm ancak Allah'a aittir." (Yusuf: 12/40). "O, hüküm ve hükümlerde hiç kimseyi ortak etmez." (Kehf: 18/26). Mütevekkil, ilk hükmün (sebebin) Allah'a ait olduğunu ve her şeyin O'nun kudretiyle olduğunu itiraf eder. Mütevekkil, dini hükümleri yerine getirir ve ilmin isteklerine/gereklerine uyar (Mekkî, 1892: II, 10).

Mütevekkilin, sebeplere, vasıtalara güvenmemesi; her şeyin ilk sebebinin Allah olduğunu bilerek sadece O'na güvenmesi ve dünyevi işlerini gerektiği gibi yapması gerekir. Mekkî, burada önemli bir hususa dikkat çekmiş ve tevekkülde ilmin gereğine göre hareket etmek gerektiğini söylemiştir. Sebepler ve vasıtalar sünnetullahtır. Allah'ın ortaya koyduğu kurallardır. Dünyevi işlerde sünnetullahı göre hareket edilmezse başarılı bir sonuç alınmaz. Bir işte, sebeplere-vasıtalara sarılmak ve gereken her şeyi yapmak da yeterli değildir. Bununla birlikte, ilk sebep olan Allah'a dayanmak ve tevekkül etmek/güvenmek gerekmektedir. Bu iki husus tevekkülün temel şartıdır ve birlikte icra edilmelidir.

Ey Allah'ın Resulü, devemi salıveriyor ve tevekkül ediyorum, ne dersiniz? diye soran kişiye; Hz. Peygamber; "Hayır, bağla ve öyle tevekkül et." (Aclûnî, 1984: I, 144) diye cevap vermiştir. Bu durum, onun, tedbiri öngören bir tevekkül anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Tevekkülü, emredildiği üzere uygulayan Hz. Peygamber, Tevrat'ta ve diğer kitaplarda "mütevekkil" olarak isimlendirilmiştir. Zannedildiği gibi tevekkül, sebeplere sarılmayı engellemez. Aksine, sebeplere sarılmayı emreder. Hz. Peygamber, "Eğer Allah'a hakkıyla tevekkül etseydiniz karınları aç olarak yuvalarından çıkıp, karınları tok olarak yuvalarına dönen kuşlara rızık verdiği gibi size de rızık verirdi." (Tirmizî, ts: Zühd, 33; İbn Mâce, 2009: Zühd, 14) diyerek sebeplere sarılmak gerektiğine işaret etmiştir (Gazâlî, ts: 125). Kuşlar, rızık yuvalarında beklememişler, onu elde etmek için yola çıkmışlar ve neticede Allah'ın yardımıyla da yeterli rızık elde etmişlerdir.

Allah, "Ektiğinizi gördünüz mü? Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren bizmiyiz?" (Vâkıa: 56/63, 64) ifadesiyle, ekme işini biz kullarına izafe etmiştir. Çünkü ekme işi kullara aittir ve kulların yapması gereken işlerdendir. Allah, yaratmayı ve ekilen şeyi bitirmeyi kendisine izafe etmiş ve bunların kendisine ait olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bunlar, Allah'ın kudretini ve hikmetini gösteren delillerdir. "Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek başka bir yaratıcı var mı?" (Fâtır: 35/3) ayetinde belirtildiği gibi, yaratma işi de, rızık verme işi de sadece Allah'a aittir. Yaratma ve rızık verme işi birlikte ve bu ikisi Allah'ın kudretini gösterir. Hz. Peygamber, "Ey Allah'ım! Senin verdiğini engelleyecek, engellediğini de verecek hiçbir güç yoktur. Sana karşı kimsenin çabası bir fayda vermez." (Buhârî, 1990: Ezan, 155; Müslim, 1991: Salat, 194; Ebû

Dâvûd, 1988: Salat, 140; Nesâî, 1988: Tatbik, 25) sözüyle, “Benim şu konuda şöyle çabam ve gayretim var.” denmesini men etmiştir (Mekkî, 1892: II, 11).

Ekin konusunda görüldüğü gibi, ekini ekmek ve bakımını yapmak kula, ekini bitirmek ve hasat edecek hale getirmek de Allah’a aittir. Tevekkülde, çaba ve gayret kuldân, işi iyi bir şekilde neticelendirmek de Allah’tandır. Bu ekin, benim çabamla yetişti ve bu hale geldi demek, yanlış tevekkül algısıdır. Gayret ve çaba, sebep ve vasıta. Sebeplere başvurmak istenilen neticeye ulaşmak için yeterli değildir. Tevekkülde, çalışıp gayret göstermek, fakat kendi çabasına ve gayretine değil, Allah’a güvenmek ve dayanmak esastır. Sebeplere başvurmadan, kendisine düşeni yapmadan, ekinin yetişmesini beklemek de yanlış algıdır ve sünnetullahaya aykırıdır.

Rızkı veren de men eden de Allah’tır. Nimetin elde edilmesinde veya engellenmesinde tali sebeplere takılarak gerçek müsebbibi görememekte bilgi ve basiret sorunu vardır.

İbn Mes’ud, “Bir kula mal verilmesi de verilmemesi de imtihandır. Eğer kendisine mal verilirse, veren kimseden (Allah’tan) başkasını över. Eğer kendisine mal verilmezse, asıl engelleyenden başkasını kötüler (Mekkî, 1892: II, 11) diyerek bu durumdaki kulun gerçek müsebbibi bilemeyerek sınavı kaybettiğine dikkat çekmiştir.

Allah, sebeplerden söz ettiği zaman asıl sebebin kendisi olduğunu belirtmiştir. Bir ayette, “Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alır.” (Secde: 32/11) denilirken başka bir ayette ise, “Ölüm anında canları Allah alır.” (Zümer: 39/42) denilmiş ve gerçek failin Allah olduğu açıklanmıştır. Mü’minlere hitabeden, “Onları siz öldürmediniz, ancak Allah öldürdü.” (Enfâl: 8/17) ve Hz. Peygamber’e hitabeden, “Attığın zaman sen atmadın, ancak Allah attı.” (Enfâl: 8/17) ayetlerinde de aynı durum söz konusudur (Mekkî, 1892: II, 12).

Âlimlerden birisi, “Allah, avamı sebeplerle perdeledi. Onlar perdeleri görürler, fakat Allah’ı görmezler. Allah, havâs için perdeleri zatı ile kapattı. Onlar, Allah’ı görürler, fakat sebepleri görmezler.” demiştir (Mekkî, 1892: II, 15).

Avamın marifetiyle havâsın marifeti aynı değildir. Havâs, Allah’ı daha iyi tanıdığı için, görüntüye aldanmayarak arkadaki gerçek faili bilir. Havâsın gözündeki perdeler marifet ve kurbîyet sayesinde ortadan kalkmış ve avama görünmeyen hakikatler havâssa görünür hale gelmiştir. Avam, çıplak gözle bakarak olayları görürken; havâs, basiretle bakar ve olayların arkasındaki gerçek faili görür. Sebepleri görüp onlara sarılmak veya onlardan medet ummak, Allah’ın yardımından mahrum kalmaya sebep olur. Sebeplere ve vasıtalara sarılmak, fakat gerçek sebep ve gerçek fail olan Allah’ı unutmak tevekkül anlayışına aykırıdır.

Yanlış algı, sebeplere/vasıtalara sarılmak değil, sebeplere güvenmektir. Tevekkülde, sadece Allah’a güvenerek sebeplere sarılmak ve gerekli tedbirleri almak icap eder. İbn Kayyûm el-Cevziyye (ö. 751/1350), recânın, iyi bir sonuç almak için, sebeplere başvurarak gerçekleştiği gibi; tevekkülün de, sebeplere başvurarak gerçekleşeceğini söylemiş, sebeplere başvurmayı aksatan kimsenin tevekkülünün sahil olmayacağını ve sebeplere başvurmayan kimsenin recânının da temenniden öteye gidemeyeceğini belirtmiştir (İbn Kayyûm el-Cevziyye, 1998: 113). İbn Kayyûm’un, sebeplere başvurmadan yapılan tevekkülün de recânın da sahil olmadığını belirterek haklı bir eleştiride bulunduğu görülmektedir.

Akif de, “kederi ve tevekkülü” yanlış algılayarak sebeplere sarılmayan ve tembellik yapan kimseleri şu dizelerle tenkit etmiştir (Ersoy, 2008: 231).

Sarılmadan en ufak bir işinde esbâba,
Muvaffakiyyete imkân bulur musun acaba?
Hamâkatin aşılıyor hadd-i i’tidâli, yeter!
Ekilmeden biçilen tarla nerede var? Göster!
“Kader” senin dediğin yolda şer’a bühtandır;
Tevekkülün, hele, hüsran içinde hüsrandır.

5. Çalışıp Kazanmanın Bazı Şartlara Bağlanması

Sûfiler içerisinde, çalışıp kazanmayı, bazı şartlara bağlayan ve ancak bu şekilde uygun gören kimseler mevcuttur.

Serrâc (ö. 378/988), sûfilerin bir kısmının kesb (çalışıp kazanmak) taraftarı olduğunu, bir kısmının da çalışıp kazanmaya karşı olduğunu ve bu iki gurubun da hatalarının bulunduğunu söylemiştir. Ona göre; azıklarını kesbe bağlayan ve kazancına güvenen kimseler, “Mü’minin yediklerinin en güzeli el emeğidir.” (Buhârî, 1990: Büyû, 15) hadisini delil olarak almışlar ve çalışmayan kimselere karşı çıkmışlar, fakat bu konuda yanılmışlardır. Çünkü çalışmak, tevekküle gücü yetmeyen kimseler için bir ruhsattır. Tevekkül, Hz. Peygamber’in halidir ve onun haline güç yetiremeyen kimseler bu ruhsata başvurabilirler. Serrâc, bir tabakanın da çalışanları kınadığını, içinde buldukları hallerine güvenerek, varlıklı kimselerin kendilerini

arayıp bularak ihtiyaçlarını gidermelerini beklediklerini ve böyle yapmakla bunların da hataya düştüklerini söylemiştir. Serrâc, çalışmadan geri durmanın, yakîn ve sabırla olacağını, yakîni zayıf ve hırslı kimselerin rızık talebine düşeceğini belirtmiştir. Rızık talebinin mübarek olduğunu, fakat iman gücüyle rızık endişesini terk etmenin daha faziletli olduğunu açıklamıştır (Serrâc, 2001: 366, 367).

Serrâc'ın, "Çalışmak, tevekküle gücü yetmeyen kimseler için bir ruhsattır." sözü, onun, tevekkülde, çalışmayı ruhsat, çalışmamayı ise azimet olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Serrâc'ın, "Tevekkül, Hz. Peygamber'in halidir. Onun bu haline güç yetiremeyen kimseler bu ruhsata (çalışmaya) başvurabilirler." sözü; Sehl b. Abdullah'ın, "Tevekkül, Nebînin halidir. Çalışıp kazanmak ise sünnettir. Onun hali üzere bulunan, sünnetini katiyen terk etmez." (Kuşeyrî, 1997: 166) sözüne tezat teşkil etmektedir. Sehl, çalışıp kazanmayı, tevekkül için zaruret olarak görürken; Serrâc, çalışmayı, tevekküle gücü yetmeyen kimseler için ruhsat olarak görmüştür. Bu farklı algılar, halkın kafasının karışmasına ve çalışmayı terk ederek tembelleşmesine yol açmaktadır.

Yukarıdaki görüşlerine rağmen Serrâc'ın, çalışmanın şartlarını üç madde halinde açıkladığı görülmektedir: 1. Çalışmaya güvenmemek ve rızıkın çalışmak yoluyla geldiğini sanmamak. 2. Mal biriktirmek için değil, mü'minlere yardımcı olmak için çalışmak. 3. Çalışmanın, farzları engellememesi ve haramlara yol açmaması (Serrâc, 2001: 366.). Yukarıdaki açıklamalar göz önüne alındığında, Serrâc'a göre çalışmanın şartlarının, tevekküle gücü yetmeyen kimselerle yani avamla ilgili olduğu intibana varılabilir.

Tevekkülde, Allah'a güvenmek, temel esas olduğu için çalışmaya güvenmek, tevekküle uygun görülmemiştir. Tevekkülde, çalışmanın ve mal biriktirmenin amacı da önem arz etmektedir. Çalışmaktan amaç, geçimini temin edip başkasına muhtaç olmamaktır. Mal biriktirmekten amaç da, kendi zevkini tatmin değil, mü'minlerin ihtiyacını gidermektir. Çalışmak, Allah'ı ve ahireti unutturmamalı ve farz olan ibadetleri yapmaya engel olmamalıdır. Çalışıp kazanırken İslam'ın prensiplerine riayet etmek ve helalinden kazanmak da son derece önemlidir.

Mekkî, çalışıp kazanmanın, ancak bir kimsenin ailesi olup da onların geçimini sağlayacak mubah yoldan elde edilmiş bir mal olmadığı zaman veya bir kimsenin, zayıf düşerek farz olan şeyleri yerine getirecek gücü olmadığı zaman farz olduğunu söylemiş ve şu örneği vermiştir: Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778), elli dinarla ticaret yapmaktaydı. Ömrünün sonuna doğru hanımı öldüğü zaman malını kardeşlerine dağıttı (Mekkî, 1892: II, 18).

Çalışmanın doğrudan farz olmadığı, ancak farzları eda etmeye yardımcı olması durumunda farz olabileceği belirtilmiştir. Bakmakla yükümlü olduğu bir ailesi olmayan, tek başına yaşayan ve farzları eda etmeye yetecek kadar malı olan kimselerin çalışıp kazanmalarına gerek olmadığı vurgulanmıştır. Süfyân-ı Sevrî'nin, hanımı ölmeden çalışmayı zorunlu görürken, hanımı öldükten sonra çalışmayı terk etmesi de bu hususa örnek verilmiştir. Bu anlayış, bakmakla yükümlü olduğu ailesi olmayan veya asgari ihtiyaçlarını karşılayacak malı olan kimsenin çalışmasının farz olmadığı görüşünü ortaya çıkarmaktadır. Bu görüş, kötü örnek olarak tembelleğe teşvik edebilir ve toplumun geri kalmasına da sebep olabilir.

Mekkî, âriflerin bir kısmının, geçinecek belirli bir şeyi olmayan kimseyi, geçinecek belirli bir şeyi olan kimseden daha faziletli gördüklerini; kalbin geçinecek şeyle sükûn bulmasını hastalık saydıklarını söylemiş ve geçinecek herhangi bir şeyi olmadığı halde kalbi sükûn içinde olan kimsenin halkın elindekinden tamahını keseceğini belirtmiştir. Mekkî, bu konuda orta yolu bulmak gerektiği düşüncesindedir. Ona göre kul, sadece belirli bir malı olmadığı için veya çalışmayı terk ettiği için faziletli/üstün olmaz. Üstünlük, ancak makamdaki hal iledir (makama uygun davranmaktadır). Geçinecek belirli bir şeyi olan kimsenin yakîni güçlü ve marifeti güzel olduğu zaman, geçinecek bir şeyi olmayan kimseden daha üstündür. Mekkî, geçinecek belirli bir şeyi olan kimsenin kalbinin sükûn ve huzur içinde olmasının tevekkül için bir kusur olmadığını, ancak halkın elindekine tamah etmenin tevekkülde noksanlık olduğunu söylemiş ve yokluk halinde iken halktan tamahı kesmenin, herkese göre daha üstün bir derece olduğunu ifade etmiştir (Mekkî, 1892: II, 19).

Yapılan açıklamalardan, üstünlüğün, geçinecek malı olmamakta değil, yakîni ve marifeti güçlü olmakta, içinde bulunduğu makama uygun davranmakta, şartlar ne olursa olsun kalbin huzur ve sükûn içerisinde bulunmasında olduğu anlaşılmaktadır.

Mekkî, "Mütevekkil, işlerinde, yaratana bakarak sebeplere sarılırsa, Allah'a güvenirse, Allah'ın eşyaya birtakım menfaatler koyduğunu ve onu rızıkın anahtarı yaptığını bilirse, sünnete uyarak lüksü terk ederse, çalışıp kazanmasıyla ve geçim için harcamasıyla, çalışmadan tevekkül eden ve başına birtakım hastalıklar gelen kimseden daha hayırlıdır." demiştir (Mekkî, 1892: II, 15). Çalışıp kazanmada; sebeplere vasıtalarla sarılırken sebepleri yaratana bakmak ve sünnete uyarak lüksü terk etmek şartı getirilmiştir.

Burada, sebeplere ve vasıtalara değil, onları yaratan Allah'a güvenmek temel şart olarak ortaya konulmuştur.

Mekkî, bütün bu açıklamalarıyla birlikte yakîne ulaşan kimselerin çalışmayı terk edebileceğini söylemiştir. yakîne ulaşan kimselerin, vekil olan Allah'a nazar ederek çalışmayı terk etmelerinin daha efdal olduğunu, çünkü bu kimselerin, Allah için kalbini halktan boşaltan mukarrebler olduğunu ifade etmiştir. Halkın elindekine tamah ederek, hevalarına uyararak dilencilik yapmayı seven kimselerin hak yoldan sapmış olduklarını, onların yolu için de Allah'a yakın ve uzak tabirlerinin kullanılamayacağını söylemiş ve çalışmayı teşvik eden hadislerden örnekler vermiştir (Mekkî, 1892: II, 16).

Halka muhtaç olan kimselerin dilenmeleri hoş görülmeyip çalışmaya teşvik edilirken; halka muhtaç olmayan ve halktan istemeyen yakîne ulaşan ve Allah'a yakın olan kimselerin (mukarreblerin) çalışmayı terk ederek tevekkül etmeleri daha efdal görülmüştür. Hz. Peygamber'in ve ashabın çalışmayı terk etmedikleri ortada iken mukarreblerin ve yakîne ulaşan kimselerin çalışmayı terk etmelerinin daha efdal olduğunu düşünmek, pek anlaşılabilir görünmemektedir. Allah'a yakın olan seçkin kimselerin çalışmaması, halka kötü örnek olacağı ve tembelliğe teşvik edeceği için son derece sakıncalıdır. Peygamber'in örnek olduğu bir dinde, âlimlerin ve toplumun ileri gelenlerinin kötü örnek olmaları düşünülemez.

6. Zenginliği ve Mal Biriktirmeyi Tevekküle Engel Görmek

Çalışarak mal biriktirmenin, tevekküle uygun olup olmadığı konusunda sûfiler arasında farklı görüşler mevcuttur. Sehl b. Abdullah, "Mütevekkil, kimseden bir şey istemez, verileni reddetmez ve mal biriktirmez." demiştir. Mekkî, Sehl'in sözünün "mütevekkil mal biriktirmez" kısmını şu ifadelerle eleştirmiştir: "Biriktirilen mal, nefsin ve hevanın isteklerine değil de Allah'ın rızasına uygun olursa, doğru bir tevekkül anlayışıyla Allah için mal biriktirmek tevekküle zarar vermez. O zaman malı, Allah'ın kendisine vacip kıldığı şeyleri yapmak için biriktirmiş olur ve böyle bir vazife gördüğünde de malı oraya harcar." (Mekkî, 1892: II, 19).

Burada, mal biriktirmekten ziyade, mal biriktirmenin sebebinin öne geçtiği görülmektedir. Nefsin isteklerini yerine getirmek amacıyla mal biriktirmek tevekküle uygun görülmezken, Allah rızası için mal biriktirmek ve Allah yolunda harcamak tevekküle uygun görülmüştür.

Mevlânâ (ö. 672/1273), "Din yolunda sarf etmek üzere kazanılan mala, Peygamber ne güzel mal demiştir." (Mevlânâ, 1960: I, 79) diyerek, mal biriktirmenin dini referansını ve gerekçesini ortaya koymuştur. Din yolunda harcanmak amacıyla biriktirilen ve nefsin isteklerini yerine getirmek maksadı taşımayan malın tevekküle uygun olduğu ve Peygamber tarafından da övüldüğü görülmektedir.

Hz. Peygamber'in damadı ve yakın arkadaşı olan Hz. Osman, ashabın en zenginlerindendi. O'nun mal biriktirmesine Hz. Peygamber itiraz etmemiştir. İbn Cellâ (ö. 306/918), Hz. Osman'ın, malı kendisi için değil başkası için biriktirdiğini söylemiştir. Hz. Osman, "İslam'da açılan bir gediğin kendisiyle kapanacağını bilmesem bu malı biriktirmezdim." demiştir. Onun mal edinmesi, imsak için değil infak içindir. Tebük ordusunu teçhiz etmiş ve Rûme kuyularını satın almıştır. Rûme kuyularını satın aldığı zaman Hz. Peygamber, "Bundan sonra işledikleri Osman'a zarar vermez." (Tirmizî, ts: Menâkıp, 19) demiştir (Serrâc, 2001: 122). Hz. Osman, mal biriktirme konusunda önemli bir örnektir. O, malı kendisi için değil başkası için biriktirmekte ve Allah rızasından başka bir şey gözetmemektedir. Rûme kuyularını satın aldığı zaman İslam ordusunu ne kadar rahatlatmış ki, Hz. Peygamber, "Bundan sonra işleyecekleri ona zarar vermez." demiştir. Bu vâkıa, binlerce kişi içerisinde Hz. Osman'ın yaptığını yapacak bir kimsenin çıkmadığını göstermektedir. Bu durum, Hz. Osman'ın mal biriktirmesinin, binlerce kişinin mal biriktirmemesinden veya biriktirmemesinden daha efdal olduğunu ortaya koymaktadır.

Mekkî'ye göre; mal biriktirmeyi terk etmek kasr-ı emel makamının halidir. Tûl-i emel arzusu, Allah'a itaat ve Allah yolunda cihat isteği ile birlikte olursa sahih olur. Bu, üns ve recâ ehlinin yoludur. Eğer uzun yaşama isteği dünyadan zevk almak için olursa bu zühd için de tevekkül için de noksanlıktır. Mekkî, bu fikirlerinden sonra, İbrahim Havvâs'a göre, tûl-i emelin bir kimseyi tevekkülün hakikatinden çıkartacağını, fakat kendisine göre çıkartmayacağını söylemiştir. Kalp huzurunun temini, başkasına el açmamak, geçim yolunu tutmak, ailesinin huzuru ve Allah'tan razı olmaları için mal biriktirmenin ittifakla efdal olduğunu açıklamıştır (Mekkî, 1892: II, 20). Mekkî'nin burada, "tasavvufun simgesi" olarak kabul ettiği İbrahim havvâs'ı tenkit ettiğini görüyoruz. Havvâs, tûl-i emel isteğinin tevekkülün hakikatinden çıkartacağını savunurken Mekkî, çıkarmayacağını savunmuş, fakat bazı şartlar ileri sürmüştür. Şartlardaki temel felsefe, tûl-i emel isteğinin dünyadan zevk almak maksadı taşımasıdır. Geçim temini, kalp huzuru ve başkasına muhtaç olmama düşüncesiyle mal biriktirmekte bir sakınca görülmemektedir.

7. Tevekkülde Çalışmanın Fonksiyonu

Tevekkül eden kişinin, çalışıp gayret etmesi ve gerekli tedbirleri alması gerekir. Tarlayı sürerek güzelce imar etmek, en kaliteli tohumu zamanında tarlaya ekerek tüm bakımlarını itina ile yapmak ve neticede iyi mahsul almayı Allah'tan beklemek tevekkül anlayışına uygundur. İmar edilmemiş toprağa kalitesiz bir tohumu ekip hiçbir bakım yapmadan iyi mahsul almayı ummak ise tevekküle uygun değildir. Tevekkülde, öncelikle kulun üstüne düşen görevleri yerine getirmesi icap eder.

Akif, Sa'dî'nin (ö. 691/1292) hikâyesinde; aslanın artığı ile beslenen topal tilkiye imrenerek bir mağarada itikâfa niyet eden ve herhangi bir rızık gelmediği için bitap düşen kişinin şu sesle uyandığını şirinde dile getirerek çalışıp el emeği yemenin ve başkalarına da yardımcı olmanın erdemine dikkat çekmiştir (Ersoy, 2008: 236).

Dolaş da yırtıcı arslan kesil behey miskin!

Niçin yatıp, kötürüm tilki olmak istersin?

Elin, kolun tutuyorken çalış, kazanmaya bak,

Ki artığınla geçinsin senin de bir yatalak.

Sehl b. Abdullah'ın "Tevekkül, Nebînin halidir. Çalışıp kazanmak ise sünnettir. Onun hali üzere bulunan, sünnetini katiyen terk etmez." (Kuşeyrî, 1997: 166) sözü, Hz. Peygamberin tevekkül anlayışının çalışma ile ilişkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kur'an'da, haber verildiği üzere o, mü'minler için en güzel örnektir. (Ahzâb: 33/21). Tevekkülün, doğru ve sağlıklı olması, Peygamberin yaptığı gibi olmasına bağlıdır. Çünkü Allah'ın emri de bu yöndedir.

Mevlânâ, "Suyun gemi içinde olması geminin batmasıdır. Geminin altındaki su ise geminin yürütmesine yardımcıdır. Süleyman, mal, mülk sevgisini gönlünden çıkardığı için yoksul adını takındı. Ağzı kapalı testi, içi hava ile dolu olduğundan dolayı derin ve uçsuz bucaksız su üstünde yüzüp gitti. İnsan, içinde yoksulluk havası oldukça dünya denizine batmaz. Bütün dünya, onun mülkü olsa bu mülk, gözünde hiçbir şey değildir. Şu halde kalbini 'min ledün' ululuğunun havası ile doldur, ağzını da bağla ve mühürle! Çalışma da hakır, deva da hakır, dert de hak. Münkir kimse çalışmayı inkârda ısrar eder durur." (Mevlânâ, 1960: I, 79, 80.) demiştir. Mevlânâ, bu sözleriyle, sevgisi kalbe girmeyen dünya malını elde bulundurmanın yaşam için önemine dikkat çekmiş ve çalışmaya teşvik etmiştir.

İbrahim b. Edhem'in (ö. 161/778), "Neden rızkını temin etmek için çalışmıyorsun?" şeklindeki sorusuna Şakik el-Belhî (ö. 194/810), şu şekilde cevap verir: "Bir yolculukta iki kanadı kırılmış bir kuş gördüm ve bu kuşun rızkı nereden geliyor diye düşünmeye başladım. Kuşu izlediğim sırada başka bir kuşun bir çekirgeyi kuşun gagasına bıraktığını gördüm. Bunu gördükten sonra, kanadı kırık kuşa bir başka kuşla rızık gönderen Allah, bana da bir şekilde rızkımı gönderir diye düşündüm. Rızık için çalışmayı bırakarak kendimi tamamen ibadete verdim." Bunun üzerine İbrahim b. Edhem, "Peki, sen, niçin kanadı kırık kuşu besleyen sağlam kuş gibi olmak istemiyorsun? Hz. Peygamber'in, 'Veren el, alan elden daha hayırlıdır.' (Kuşeyrî, 1997: 282) dediğini duymadın mı? Mü'minin özelliği, iki durumdan daha iyi olanı elde etmeye çalışmaktır." der. Şakik el-Belhî, İbrahim b. Edhem'in elini tutarak öper ve "Sen bizim üstadımızsın!" (Gazâlî, ts: 125) diyerek nedametini dile getirir.

Kuş örneği ile mü'min için güzel bir strateji çizilmiştir. Bir kimsenin, Allah'ın kendisi için belirlediği rızık, bir başkasının kendisine getirmesini beklemek, ancak kanatları kırık kuş gibi hareket edemeyecek ve çalışmaya güç yetiremeyecek kimseler için söz konusu olabilir. Gücü kuvveti yerinde olan sağlıklı kimselerin, rızık başkasından beklememesi ve rızkını temin etmek için gereken çabayı göstermesi gerekir. Hz. Peygamber'in, "alan değil, veren el" olmayı tavsiye etmesinde, kulun, başkalarına da yardımcı olmayı düşünerek kendi rızkını temin edeceğinden daha fazla çalışmasına teşvik vardır. Hadise dayanarak, iki durumdan daha iyi olanı elde etmek, mü'minin özelliği olarak ifade edilmiştir. Kuşeyrî, "Sûfi, iki güzel halle karşılaştığı zaman en güzelini tercih eden kimsedir." (Kuşeyrî, 2000: 431) diyerek, İbrahim b. Edhem'in, mü'minin özelliği olarak belirttiği hususu, sûfî'nin özelliği olarak zikretmiştir. O halde, her mü'mine ve her sûfiye yakışan, rızık beklemek değil, elde etmek için çaba sarf etmektir.

Hz. Peygamber'in yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekir, "Yeryüzünde yürüyen her canlının rızık, yalnızca Allah'ın üzerindedir." (Hûd: 11/6) ayetini okuduğundan beri rızık kaygısı duymadığını ifade etmiştir (Serrâc: 2001: 119). Fakat o, rızık kaygısı duymamasına rağmen çalışmayı bırakmamış ve pazarda ticaret yapmaya devam etmiştir. Halifenin, sadece devlet işleri ile uğraşması gerektiği düşüncesinde olan Hz. Ömer'in ısrarı üzerine kendisine maaş bağlanmış ve ticareti bırakmıştır (Ateş, 1992: 22, 23; Mekkî, 1892: II, 17). Hz. Ebû Bekir'in davranışı, rızık kaygısı çekmemenin, rızık için çalışmamak anlamına gelmediğini açık bir şekilde göstermiştir.

Hz. Peygamber, Sa'd b. Rebî ile Abdurrahman b. Avf'ı kardeş yaptığında Sa'd, malının yarısını ve bir hanımını Abdurrahman'a vermeyi teklif etmişti. Abdurrahman ise, "Allah, malını ve aileni sana mübarek kılsın. Sen, bana pazarı göster." demiş ve yanına biraz peynir ve yağ alarak pazara gitmişti. Eğer, pazarda çalışmak, tevekkül için noksanlık olsaydı, Abdurrahman b. Avf bunu tercih etmezdi. Fakat o, sıkıntıya girmiş ve refah içinde yaşamayı hoş görmemişti (Mekkî, 1892: II, 17).

Ensar'ın son derece cömert davranmasına rağmen muhacir, tembelliği değil çalışmayı, asalak ve bağımlı olmayı değil, hürriyet ve onuru tercih etmiştir. Hz. Peygamber'in yakınında ve etrafında cereyan eden bu hadiseler, onun onayının da bu yönde olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber, "Kim başkasına ihtiyaç duymazsa, Allah, onu zenginleştirir. Kim iffetli olmak isterse, Allah, onu iffetli kılar. Kim kendisine dilencilik kapısını açarsa, Allah, ona fakirlik kapısını açar." (Nesâî, 1988: Zekât, 89; Ahmed b. Hanbel, 2001: III, 3; Ahmed b. Hanbel, 2001: I, 193) demiştir. Ehl-i Bey'tin faziletinden ve şerefinden dolayı sadaka almaları haram kılınmış ve ganimetlerin beşte biri onlara tahsis edilmiştir. İbrahim Havvâs, bir kimsenin kendisine bir şey vereceğini gördüğü zaman, nefsinin ona alışacağından korktuğu için onu kabul etmez ve "Sûfî, meslek sahibi olmaz (dilencilik yapmaz)" dermiş (Mekkî, 1892: II, 17).

Halka ihtiyaç duyan kimse, ihtiyacını gidermek için halkın kapısına gider ve onlardan medet umar. Halk arasında, "Elden gelen öğün olmaz. Olsa da her zaman bulunmaz." şeklinde bir söz vardır. Bu deyişler, uzun tecrübeler neticesinde oluşmakta ve toplum tarafından ittifakla kabul görmektedir. Uzun tecrübeler dayanan bilgiler, müsbet ilimlerin deneyler neticesinde elde ettiği bilgiler gibi sağlamdır. Bu hakikati göz ardı ederek halka ihtiyaç duyan ve onlara yönelen kimselerin muhtaçlıktan kurtulamayacakları görülmektedir. Hakk'a ihtiyaç duyan kimsenin gideceği yer ise Hakk'ın kapısıdır. O'nun kapısına giden kimselerin, eli boş dönmeyeceği ve başkasına ihtiyaç duymayacağı anlaşılmaktadır. Bu kimseler, Hakk'a muhtaç olmaları yönüyle fakir, fakat halka muhtaç olmamaları yönüyle zengindir.

Başkasından istemek, alışkanlık haline geleceği ve dilencilığe dönüşeceği için, Havvâs gibi sûfiler tarafından kabul görmemiştir. Hz. Peygamber, "Sizden birinin baltasını ve ipini alarak dağa çıkması, oradan odun taşıyarak satması ve parasıyla geçinmesi, tasadduk etmesi, versinler veya vermesinler, insanlardan bir şey dilenmesinden daha hayırlıdır." (Buhârî, 1990: Zekât, 5; Müslim, 1991: Zekât, 106) diyerek insanları dilenme zilletinden kurtaracak olan çalışmaya teşvik etmiştir.

Hz. Peygamber, "İnsanlardan bir şey istemeyeceğini garanti eden kimsenin cennete girmesini garanti ederim." (Ahmed b. Hanbel, 2001: V, 281; Ebû Dâvud, 1988: Zekât, 28; Nesâî, 1988: Zekât, 86; İbn Mâce, 2009: Zekât, 25) diyerek de büyük bir müjde vermiştir. Başkasından bir şey istememenin, cenneti garanti edecek kadar önemli olması, "sadece Allah'tan istemenin," tevekkülün de, imanın da, mü'min olmanın da şartı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, "Ancak senden yardım isteriz." (Fatiha: 1/5) "Mü'minler, ancak Allah'a tevekkül etmelidirler." (İbrahim: 14/11) ayetleriyle açıkça ortaya konulmaktadır.

Âlimlerden biri, "Dokuz günün açlığı kendisine ağır gelen kimse, kalbinden halka tamah etmeyi ve bir kimseye yönelmeyi tasavvur ederse, çarşı o kimse için mescitten daha efdaldır." demiştir. Ebû Süleyman Dârânî de (ö. 215/830), çalışmayı terk ederek evinde oturan ve ne zaman kapı bir rızık sebebiyle çalınacak diye kalbi kapının açılmasına bağlı olan kimsede hayır olmadığını söylemiştir (Mekkî, 1892: II, 17; Tevekkül konusunda bkz. Geylânî, 2001: 646; Gökcan, 2017: 146; Erkaya, 2017: 107). Halka tamah etmenin tehlikesi, zikredilen ayetlerde de ifade edildiği gibi, Hak'tan uzaklaşarak iman dairesinin dışına çıkmaktır. Dârânî'nin, "Çalışmayı da evine rızık getirilmesini bekleyen kimsede hayır yoktur." şeklindeki sözleri de, tasavvufun içinde yer alsın veya almasın tüm mü'minler için önemli bir uyarıdır.

Sonuç

Allah'ı vekil kılmakla, bir başka şahsı vekil kılmak arasında büyük fark vardır. Başkasını vekil kılan kimse, hiçbir iş yapmayarak işi de vekiline yaptırır. Allah'ı vekil kılan kimse ise, kalben Allah'a güvenir, fakat işi kendisi yapar. Tevekkülü, kelime anlamında olduğu gibi yanlış algılayanlar, işi de Allah'ın yapmasını beklemişlerdir. Bu yanlış algı, tembelliğe yol açarak Müslümanların fakirleşmesine ve başkalarına muhtaç duruma düşmesine sebep olmuştur.

Tevekkül, çalışıp, gayret ederek bütün tedbirleri aldıktan sonra işin iyi bir şekilde neticelenmesini Allah'tan beklemektir. Tevekkül, kalbin işidir. Fakat kalp ile güvenmek bedenen çalışmaya mani değildir. Tevekkül, Kur'an'da örnek gösterilen Hz. Peygamber'in hali, çalışmak ise sünnetidir. Tevekkülün sahih olması, onun sünnetine uygun olmasına bağlıdır.

Eğer, tevekkül çalışmamayı öngörseydi, pek çoğu meslek sahibi olan peygamberler de tevekkül kapsamının dışına çıkardı. Böyle bir anlayışa göre, Hz. Peygamber'in ashâbı içinde de zengin kimselerin bulunmaması veya zengin kişilerin, Hz. Peygamber tarafından şiddetle kınanması gerekirdi.

Bazı sûfilerin, kadere rıza veya kismete rıza gerekçesiyle çalışmayı terk ederek aciz ve miskin bir şekilde evlerinde oturmaları ve başkalarının kendilerine rızık getirmesini beklemleri de yanlış tevekkül algısının sonucudur. Kismete rıza, tembellik yapmak ve rızık başkasından beklemek değil, gereken çalışmayı yaptıktan sonra ele geçen kismete razı olmaktır. Kadere rıza, musibeti sabırla karşılamayı ve teslimiyet göstermeyi, fakat daha sonra musibetin verdiği zarardan kurtulmak için de gayret göstermeyi gerektirir.

Çalışmayı terk etmek, yanlış tevekkül algısı olduğu gibi, kendi gücüne, tedbirine, çalışmasına ve bir başkasına güvenmek de yanlış tevekkül algısıdır. Tevekkül, Allah'tan başka hiçbir kimseye ve hiçbir şeye güvenmemeyi gerektirir.

İskât-ı tedbir, tedbiri terk etmek değil, tedbire güvenmemektir. Havâssın tevekkülünün, sebepleri ve tedbiri terk ettikten sonra; avamın tevekkülünün ise, sebeplere ve tedbire başvurduktan sonra sahih olacağı görüşünde de sıkıntı vardır. Havâssın, iç âleminde değişiklikler olsa da, davranışlarıyla avama örnek olması ve yanlış anlaşılmalara meydan vermemesi gerekir.

Tevekkülde, hadiseden önce tedbir almak ve sebeplere başvurmak; hadise anında, teslimiyet ve rıza göstermek; hadiseden sonra da, hadisenin verdiği zararlardan kurtulmak için çaba göstermek gerekir.

Hastalığın veya başa gelen bir musibetin, insanın, acziyetini görmesi ve bir takım dersler alması gibi faydaları olabilir. Fakat gerekli derslerin alınmasıyla birlikte hastalıktan kurtulmanın yollarına da bakmak gerekir. Hz. Peygamber tedavi olduğu ve tedavi olmayı emrettiği halde tedavi olmayı terk etmek sıhhatli bir tevekkül anlayışı değildir.

Bazı kimseler, çalışıp kazanmayı, Allah'la ve ahiret işleriyle meşgul olmaya engel olarak görmüşlerdir. Bu algı, çalışmayı terk etmeye ve tembelliğe sebep olmuştur. Dinin, toplumsal yaşantıya ve çalışma hayatına yön veren pek çok prensibi vardır. Böyle davranmak, dini toplumdan soyutlayarak bireyselleştirmeye ve zayıflatmaya yol açar.

Tembellik yapıp başkasından rızık bekleyerek evde oturmak yerine, çalışıp gayret göstermek suretiyle tevekkül etmek, hem bireysel hem de toplumsal kalkınma için önem arz eder. Aksi davranışlar ise, bireyin ve toplumun başkalarına muhtaç ve mahkûm olmasına yol açar.

KAYNAKÇA

- Yılmaz, H. Kâmil (1997). *Tasavvufun Mes'eleleri*. İstanbul: Erkam Yayınları. Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. el-Cerrâhî (1984). *Keşfu'l-Hafâ*. I-II, Beyrut.
- Ahmed b. Hanbel (2001). *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvût ve diğerleri. I-VIII, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer (2009). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ateş, Süleyman (1992). *İslâm Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (1989). *Şuabu'l-İman*. I-VIII, Beyrut.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî (1990). *Sahîhu'l-Buhârî*. I-VII, Beyrût.
- Çalık, Ethem (1993). *Şair ve Yazarlarımızdan Nükteler*. İstanbul: Ötügen Yayınevi.
- Doğan, Abdurrahman (2001). *Kütahyalı Sun'ullah Gaybî*. İstanbul.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (1988). *Sünenu Ebî Dâvûd*. I-III, Beyrût.
- Ebû Yağlâ Ahmed b. Ali el-Musûlî (1984). *Müsnedü Ebî Yağlâ*. I-XIII, thk. Hüseyin Selim Esed. Dimeşk/Şam: Dâru'l-Me'mûn.
- Ebu'l-Kâsım Tamam b. Muhammed b. Abdullah er-Râzî (1991). *Fevâid*. I-II, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- el-Âyid, Ahmed vd. (1988). *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-Esâsî*. Alesco: Mektebetü Lârûs.
- el-Curra, Halil (1973). *Lârûs*. Paris: Mektebetü Lârûs.
- Erkaya, M. Esad (2017). *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. Ankara: Otto Yayınevi.
- Ersoy, M. Akif (2008). *Safahat*. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- , (1996). *Safahat*. Haz. Cemal Kurnaz vd. İstanbul: M.E. B. Yay.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (1967). *İhyâu ulûmî'd-dîn*. I-V, Kahire: Müessesetü'l-Halebî.
- , (1989). *Minhâcü'l-âbidîn*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- , (ts.). *Mükâşefetü'l-kulûb*. Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd.
- Geylânî, Muhyiddin Abdülkadir b. Musa b. Abdullah (2001). *el-Gunye li-tâlibi tarîki'l-Hak*. Dimeşk/Şam: el-Matbaatü'l-Âlemiyye.
- Gökcan, M. Mansur (2017). *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1992). *Yunus Emre ve Tasavvuf*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Herevî, Ebû İsmail Abdullah el-Ensârî (1988). *Menâzilü's-sâirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Heysemî, Nuriddin Ali b. Ebubekir (1982). *Mecmau'z-Zevâid*. I-X, Beyrut.
- Hucvîrî, Ali b. Osman b. Ebû Ali Cüllâbî (1996). *Keşfu'l-mahcûb*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Kayyûm el-Cevzîyye (1998). *el-Fevâid*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- İbn Mâce (2009). *Sünenü İbn Mâce*. I-V, Beyrut: Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâleddin Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî (1979). *Lisanu'l-Arab*. I-VI. Kahire: Dâru'l-Maârif.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahmân b. Ali (2001). *Telbîsü İblîs*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Karaman, Hayrettin vd. (2007). *Kur'an Yolu*. I-V, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kâşânî, Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ebî'l-Ganâim Muhammed (2006). *Şerhu menâzilü's-sâirîn*. thk. Muhsin Bidâfer. Kum: Menşürâtü Bidâfer.
- , (2015). *Letâifu'l-a'lâm fi işarâti ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir (1993). *et-Ta'arruf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Köprülü, Fuat (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin (1997). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Beyrut: Dâru'l-Hayr.
- , (2000). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülkerim el-Atâ. Dımeşk/Şam: Mektebetü'l-Esed.
- Kübra, Necmüddin (1996). *Usûlu aşere (Tasavvufî Hayat)*. Haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Mekki, Ebû Talib (1892). *Kûtu'l-kulûb*. I-II, Kahire: Dâru Sâdır.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1960). *Mesnevî*. I-VI, Çev. Veled İzbulak. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el Kuşeyrî (1991). *Sahih*, I-V, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (1988). *Sünenu'n-Nesâî*. I-VIII, Beyrût.
- Öztürk, Y. Nuri (2014). *Kur'an Verileri Işığında Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (1991). *el-Müfredât*. Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî (2001). *el-Lûma*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Sühreverdî, Şihâbüddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed (2010). *Avârifü'l-meârif*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- , (2002). *Makâmâtü's-sûfiyye*. thk. Emile Maalouf. Beyrut: Dâru'l-Meşrig.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin (1999). *el-Mukaddime fi't tasavvuf*. Beyrut: Dâru'l-Cil.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (1994). *el-Mu'cemu'l-kebîr*. I-XXV, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sûre (ts.). *Sünenu't-Tirmizî*. I-V, Beyrût.
- Uludağ, Süleyman (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- , (2014). *Tasavvuf ve Tenkit*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- www.milliyet.com.tr/hacamat-nedir.
- Yazır, Hamdi (1970). *Hak Dini Kur'an Dili (Türkçe tefsir)*. I-IX, İstanbul: Eser kitabevi.